

Ігор ГИРИЧ (Київ)

**УКРАЇНСЬКІ ЕСДЕКИ:
МІЖ НАЦІОНАЛЬНИМ І КЛАСОВИМ ВИБОРОМ**
(Листи В. Винниченка, М. Залізняка, В. Степанківського,
Л. Юркевича до А. Жука (вересень–жовтень 1912 року))

Сучасні дослідники визвольного руху та історії української соціал-демократії погоджуються з думкою, що однією з причин поразки України в українській революції 1917–1921 рр. була невизначеність ідеологів національної соціал-демократії в питанні співвідношення між національно-державним чинником перебування України у межах інших держав та соціально-класовим підходом до суспільної перебудови¹. Саме УСДРП поруч з УПСР була ідейним лідером української революції, і від її теоретико-ідейного ставлення до тез класової боротьби всередині нації та проблеми побудови незалежної держави залежала доля революції.

Хитання в цьому питанні в 1917 р. серед ідеологів революції були вислідом багатьох внутрішньопартійних дискусій протягом 10–15 років перед початком революції. Проблема дилеми: класова боротьба чи самостійність України – була постійною ключовою темою, яка викликала жваві обговорення, навколо якої оберталися думки лідерів української соціал-демократії від часів початку виділення УСДРП з РУП й до передодня Першої світової війни.

Усі лідери майбутньої УСДРП вийшли з РУП. І вже ця остання намагалася узгодити, первинним чи вторинним мусить бути національно-державний чинник щодо соціально-класового принципу. Програмний документ РУП – “Самостійна Україна” М. Міхновського маніфестував, що саме державна самостійність визнається пріоритетом партії, більшість членів якої орієнтована на соціал-демократичні цінності. Але не марксистська доктрина, а політичний активізм об’єднував усю українську молодь в РУП. Остання була, як спадкоємниця “Братства Тарасівців”, надпартійним загальнонаціональним утворенням наддніпрянських українців, яка себе протиставляла своїм попередникам – громадівцям, а члени якої свою політичність протиставляли народницько-громадівському культурництву.

---

¹ Див., приміром, статтю про ідеологічні настанови лідера УСДРП Левка Юркевича: *Головченко В., Воронова Т.* Між Сциллою і Харибдою: політичний портрет Лева Юркевича // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – Харків, 1998. – Т. 7. – С. 1–19.

До часів Першої російської революції РУП включала в себе ембріони всього спектру майбутніх політичних партій підросійської України від лівих до правих: соціал-демократів, соціалістів, есерів, народної партії. Власне РУП була своєрідним антиподом ЗУБДО і ТУП. Перше було наднаціональною надбудовою над усіма силами молодшої генерації українців, друге – гуртувало сили, які генетично виводили себе від попередньої генерації борців за українське визволення: кирило-мефодіївців та старогромадівців.

Національний момент був тією спільною точкою, що гуртувала всі сили навколо єдиної мети – національного визволення України. Соціально-класовий принцип вніс у середовище РУП той дисонанс, що так і не був подоланий за всі передреволюційні роки.

Необхідність визнання марксизму ідейною основою партійного життя роз'єднав до того монолітність РУП. Більшість колишніх рупівців стали есдеками. І для них панівною стала класова доктрина з ідеєю боротьби класів усередині однієї нації. В цьому сенсі українські есдеки повторювали постулати російських соціал-демократів, які вели боротьбу всередині своєї нації проти буржуазних партій, ліберальної інтелігенції як виразниці буржуазної ідеології та носія буржуазної культури. Не враховувався факт того, що український народ перебуває у пригнобленому стані, а розмови про українську буржуазію мають скоріше доктринерське значення, бо реально своєї буржуазії Україна підросійська фактично не мала, маючи справу на Великій Україні з буржуазією російською і польською та єврейською.

Беручи приклад з марксистів російських, українські есдеки не наслідували соціалістів польських, які в основу своєї діяльності поклали принцип відновлення польської державності. Навіть члени української соціалістичної партії, що її склали представники спольщеної шляхти правобережці Б. Ярошевський, М. Меленевський, О. Скоропис-Йолтуховський та ін., які вийшли з рядів ППС, попри те, що були за своєю природою українськими самостійниками, після 1904 р. визнавали федеративний курс стосовно російської держави.

Українська соціал-демократична робітничка партія була за своєю сутністю небільшовицькою. Тобто не відзначалася своєю ортодоксальністю як радикальне крило російської соціал-демократії. Цілком можна погодитися зі С. Кульчицьким, який вважає український марксизм близьким за основними світоглядними і тактичними характеристиками до російського меншовизму. Бо, не визнаючи правомірності вилучення з процесу ефективного виробництва приватного власника – капіталіста, українські марксистичні заперечували тезу про диктатуру пролетаріату. Вважали, що влада має належати багатопартійному парламенту, який мав обиратися на підставі загального, рівного і прямого виборчого права². Іншою принциповою відмінністю від

² *Кульчицький С.* Володимир Винниченко: перші етапи життєвого шляху // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К., 2003. – Вип. 9. – С. 14.

більшовиків було терпиме ставлення українських еседеків до своїх ідеологічних опонентів – як усередині партії, так і до представників українських буржуазних партій. Проте українських еседеків радше можна вважати ближчими до європейських соціалістів, передусім австрійської соціал-демократії. Бо меншовики були класичними російськими централістами і прихильниками імперської великодержавності. Не випадково наддніпрянські еседеки, перебуваючи тривалий час у Львові, творили з галицькими українськими соціал-демократами В. Левинським, М. Ганкевичем, Л. Когутом та ін. фактично одну партійну організацію. А В. Левинський тривалий час навіть був фактичним головним редактором літературно-мистецького наддніпрянського журналу “Дзвін”.

Українські марксистки демонстрували у різні часи іноді діаметрально протилежні, взаємовиключні свідомісні орієнтири, часом карколомні партійно-політичні кульбіти у практичній діяльності. Такі речі варто вважати не винятком, а радше нормою в еседецькому середовищі. В. Головченко і Т. Воронова, оцінюючи Л. Юркевича, відзначали, що зміни в його світогляді слід пояснювати не так еkleктизмом світоглядних засад українських революціонерів, як схильністю “до кон’юнктурного розв’язання принципових питань”³.

Уточнюючи цю думку, можна твердити, що українські марксистки, як і ліберали, не мали достатньої підготовленої суспільної бази і змушені були пристосовуватися до змінних політичних обставин. У кожному з них боролася їхнє українське ество, яке вимагало однозначного вирішення питання української окремішності як політичної та культурної проблеми. З другого боку, їхня прибрана форма марксистської ідеології, яка потребувала неунікненого слідування марксистській догмі про класове суспільство, класову солідарність, інтернаціональні стремління пролетаріату в його переважаючому російському трактуванні, змушувала до постійного перебування у фарватері РСДРП. Чомусь не брався до уваги той факт, що соціал-демократична доктрина постала в країнах з імперською традицією національного гноблення, в державах, інтелектуальна еліта яких поділяла нації на історичні, що мають далі існувати, та неісторичні, що мусять бути неминуче асимільовані⁴.

Національне питання більшовиками розглядалося як вузько периферійна проблема, що стояла на заваді поширення пролетарського руху, який нібито не знає державних кордонів. В інтерпретації російських еседеків централі-

³ Головченко В., Воронова Т. Між Сциллою і Харибдою... – С. 5.

⁴ Дмитро Донцов з приводу відомої тези класиків марксизму про історичні народи писав у своїй статті: “На с. 272 своєї «Nationaleitätenfrage» каже Бауер, що найголовнішою хибою статтів Енгельса ... була та думка, «що нації, котрі не мають жадної історії, не сміють надіятися на жадну будучину». Так само думають і російські товариші. До недавна вони бачили, що українці були нацією неісторичною. «А скоро так є, так має й надалі бути»” (*Закопанець [Донцов] Д.* Українське питання і російська соціал-демократія // Наш голос. – 1911. – № 4. – Лютий. – С. 177–178).

стично-імперський державний дух отримував несподівано простіше і переконливіше обґрунтування, ніж традиційна монархічна російська традиція. Переконаючи українських марксистів у необхідності єдиного революційного фронту, російські марксистки відкладали вирішення національного питання до часів постання демократичної Росії. Практична діяльність і більшовиків, і меншовиків показувала українським соціал-демократам облудливість запевнень російських демократів вирішити українське питання після здобуття ними влади в Росії. Хоч В. Ленін і проголошував принцип “національного самовизначення” та право на утворення самостійних держав у межах Російської імперії, таке самовизначення не віталось і вважалося національною вузькістю і контрреволюційною практикою. Попри маніфестацію ідеалів інтернаціоналізму і демократії та декларування більшовиками добрих намірів щодо “іногородців”, лідер українських еседеків Л. Юркевич перед Першою світовою революцією писав про більшовиків: “Іллін (Ленін. – *I. Г.*) і його товариші з під самостійницького прапору з «глибоким обуренням» показують нагая автономістичним робітничим рухам поневоленних націй. Бо нагай той свідчить, що самостійницький прапор вони піднесли для того, щоби ілюзорним кличем відвернути робітництво поневоленних націй від боротьби за ті національні права, які давно здобули собі західноєвропейські народи”⁵.

Національне питання призвело до розвалу РУП і постання на її уламках УСДРП. За ставленням до вирішення національної проблеми в Російській імперії еседецька частина РУП у 1904 р. розділилася на три течії: “спілчан”, які ратували за приєднання до РСДРП, “обласників”, які взагалі національне питання виносили за дужки своєї програми, та більшості – “автономістів”, які виступали за автономію України в межах демократичної Росії.

Спробуємо простежити коливання українських соціал-демократів між сциллою національного і харибдою класового на конкретних прикладах з біографій провідних діячів українського соціал-демократичного руху. Для зручності пропонуємо скористатися наступною класифікацією. Всіх провідних українських соціалістів за ставленням до проблеми класового і національного можна розподілити на три умовні групи: 1) ортодоксів, що визнавали примат класового над національним (Д. Антонович, М. Порш, Л. Юркевич, В. Винниченко); 2) центристів, що, будучи на класових позиціях, одночасно вважали за можливе співпрацювати з націонал-демократією (“буржуазією”) (С. Петлюра, В. Садовський, П. Понятенко, Д. Дорошенко); 3) молодокраїнців, що ставили примат національного вище за принцип класовості (Б. Ярошевський, М. Меленевський, О. Скоропис-Йолтуховський, А. Жук, В. Дорошенко, О. Назарієв, М. Залізняк, В. Степанківський, Д. Донцов). Причому треба мати на увазі, що всі з вищеперерахованих постатей перейшли стадію ортодоксального марксизму, хіба окрім Д. Дорошенка, і майже всі більшою або меншою мірою опинилися в загальнодемократичному національно-демократичному таборі.

⁵ Юркевич Л. Єзуїтська політика // Дзвін. – 1914. – № 5. – С. 464.

При перелічуванні всіх напрямків і спектрів національної соціал-демократії не говоримо про всіх її представників, а лише про чільних представників цих напрямків та їхніх відгалужень.

Ортодоксальний напрямок

Дмитро Антонович. Сергій Єфремов у своїх спогадах атестує його як людину з дуже мінливими свідомісними орієнтирами: “Сьогодні був націоналістом-шовіністом, завтра інтернаціоналістом, сьогодні захоплювався українськими спектаклями, завтра усе зло та лихо слав на голови «культурників», сьогодні аж нестямився от захвату, нерозумні статті Слонімського проти Маркса читаючи, завтра ж удавав із себе «правовірного» марксиста”⁶.

Дмитра Володимировича заслужено називають фактичним батьком першої політичної партії Наддніпрянщини – РУП. У 1900 р. Д. Антонович доручає відвертому антисоціалістові й націоналісту М. Міхновському написати програму для Революційної української партії. А вже 1902 р. він відкликає як вже не актуальну для партії брошуру “Самостійна Україна”, робить дрейф до ортодоксального російського марксизму і в 1902–1904 рр. під час партійних дискусій визнає за основоположний документ для діяльності РУП Ерфуртську програму німецької соціал-демократії. А національне питання проголошує “неіснуючим”.

У цей час Д. Антонович відстоював т. зв. “обласництво”, яке його син Михайло, відомий історик, вважав за своєрідне самостійництво. Д. Антонович завжди був прихильником української незалежності, але вважав, що це має бути вирішено самим суспільством – або воно буде готове до ідеї самостійності і здобуде державу, або змушене буде асимілюватися⁷. В умовах України таке становище могло призвести лише до другого. Відмова від гасла незалежності України, винесення його за дужки партійної програми не здобули Д. Антоновичеві симпатиків. Він опинився в меншості, а більшість пішла за М. Поршем, який став до кінця першого десятиліття ХХ ст. лідером УСДРП, її теоретичним провідником.

У часи Першої російської революції Д. Антонович провадить незручну доктринерську марксистську лінію в партії. Відкидає рішучо корисність творів М. Драгоманова, критикує за “буржуазність” Радикально-демократичну партію. Називає Б. Грінченка прихильником царського “кнута” за те, що співпрацює в українофільській “Киевской старине”

З постановням УСДРП після 1905 р. Д. Антонович відходить від активної діяльності. Займається наукою, на тривалий час від’їжджає за кордон в Італію, студіює історію мистецтва. Партійною роботою цікавиться мало. Мабуть, саме цей час можна вважати точкою відліку неортодоксально-марксист-

⁶ Єфремов С. Про дні минулі // Молода нація. – 2004. – № 2 (31). – С. 87.

⁷ Гирич І. У тіні В. Липинського (А. Жук як політичний мислитель й дослідник історії визвольного руху) // Молода нація. – 2002. – № 3 (24). – С. 10.

ського періоду в житті Д. Антоновича. Єдиним помітним кроком було не-тривале редагування партійного журналу “Дзвони” у 1913 р., коли на чолі партії фактично був вже Л. Юркевич.

В українській революції Д. Антонович знову виходить на поверхню політичного життя. Стає заступником голови Центральної Ради М. Грушевського як представник від лівих сил. Призначається згодом морським міністром, працює в дипломатичних місіях УНР. А вже у Празі в еміграції він зовсім відійшов від політики, цілком зосередившись на науковій роботі. Написав дві підставові в українській історіографії праці, які якраз науково студіювали українське культурництво і підносили його: “Українське мистецтво” (1923) та “Триста років українському театру” (1925). Д. Антонович був головним редактором й збірної праці “Українська культура”.

У середині 1920-х рр. Д. Антонович намагався надрукувати за допомогою А. Жука свої спогади. В них Д. Антонович і в кінці свого життя представляв національний рух і соціалізм як дві окремі величини, що мало сполучалися між собою і ніби виключали одна одну. Навіть горнило революції не відкрило цілком очі людині, яка присвятила більшу частину свого молодого і дорослого життя революційній боротьбі. Про таку невідповідність А. Жук зауважував у листі Д. Антоновичу: “Ви займаєтесь зачарованим колом, в якому вертілась в дев’ятьдесятих роках українська радикальна думка, що радикалізм, соціалізм, революційність протиставляла українству, наче б українство було ідейною політичною чи соціальною, а при тім реакційною течією, а не національно-визвольним рухом, і наче б українство як визвольний національний рух, на ті часи рух культурницький, виключало радикалізм, соціалізм, революційність і т. п.”⁸.

Микола Порш. Ставши лідером в останній рік існування РУП, М. Порш протримався в ідейних керівниках УСДРП до часів тривалої внутрішньо-партійної дискусії про місце ідеї української незалежності в діяльності партії у 1909–1912 рр. М. Порш був таким самим ортодоксальним марксистом, як і його наступник біля ідейного керма партії Л. Юркевич. Він закликав до класової чистоти еседецьких лав, до відмови від співробітництва з “буржуазними” українськими партіями та друку в їхніх періодичних органах, таких як газета “Рада” та журнал “Літературно-науковий вісник” (“ЛНВ”).

Вірний класовій доктрині, М. Порш піддавав критиці інших партійців: С. Петлюру, В. Винниченка, В. Садовського, А. Жука за співробітництво в буржуазних періодичних виданнях. У листі до останнього він писав у кінці 1909 р.: “Так, я цікавлюся роботою всіх ... наших опортуністів по «Радах», «Селах», «Ділах», бо вважаю таку роботу більш небезпечною для нас, ніж буржуазну демократичну... Активна праця в легальних культурних і економічних інституціях спільно з демократичними елементами, нарешті з’єднання всіх українських соціалістичних партій... і т. д. – це такі мелодії, яких

⁸ Там само. – С. 38.

дійсно не можна не вважати покажчиком розкладу свідомості декотрих елементів в наших рядах”⁹.

Будучи похлилим і підозрілим по своїй натурі, М. Порш найбільше дошкуляв “легалістам” своїми закликами до підпільності і піднесенням переваг нелегальних форм партійної діяльності. Знання економічних законів суспільного розвитку, чим не могли похвалитися ні С. Петлюра, ні В. Винниченко, додавали йому менторського тону. Тому останні недолюбливали М. Порша. Він перебував у натягнутих стосунках з В. Садовським і В. Винниченко, який безпідставно підозрював М. Порша у провокаторстві.

Разом з тим і сам М. Порш не уникав можливості публікуватися в “буржуазних” виданнях. Так, зокрема, свої праці з економічного обґрунтування української автономії він друкував у “ЛНВ” М. Грушевського. У 1910–1914 рр., попри критику “кооператорів-опортуністів”, М. Порш сам активно включився в український кооперативний рух. Саме тоді його на посту партійного лідера змінив Л. Юркевич.

Проте в питаннях самостійності української соціал-демократичної організації М. Порш був послідовним і непохитним адептом збереження незалежності від РСДРП. А автономію України він фактично розглядав у рамках цілковитої політичної самостійності¹⁰.

У добу революції М. Порш був військовим міністром, потім послом УНР у Берліні. Відійшов від активної політики 1921 р., коли зазнала краху сама ідея пролетарського інтернаціоналізму, яка стала ширмою для виправдання російської більшовицької агресії проти України. Так само облудною виявилася ідея класової боротьби і нетерпимості. Бо з волі червоних агресорів влада УНР – правдива соціалістична влада – була проголошена “буржуазно-націоналістичною”. В результаті застосування на практиці доктринерських постулатів класової чистоти М. Порш пройшов шлях від марксиста-ортодокса до націонал-демократа. Але своїх соціалістичних поглядів не змінив, як це сталося з О. Скоропис-Йолтуховським і В. Степанківським.

Левко Юркевич. Послідовний ортодоксальний марксист, Л. Юркевич до кінця своїх днів залишався вірним трьом головним кітам радикально-догматичного марксизму: класовій політичній боротьбі всередині кожної нації; ленінській тезі про наявність двох культур – буржуазної і пролетарської – всередині кожної нації; пролетарському інтернаціоналізмові як антиподу буржуазного націоналізму. Разом з тим він був послідовним українським патріотом, відстоюючи право українського пролетаріату на власну пролетарську партію, і викривачем великодержавної шовіністичної політики більшовицької РСДРП, яка в національному питанні лише тактично

⁹ National Archives of Canada, Ottawa (далі – NAC). – Andrii Zhuk Collection (MG30C167). – Vol. 4. – F. 7.

¹⁰ Жук А. Пам’яті Миколи Порша (1877–1944): (3 нагоди 85-ліття з дня народження) // Сучасність. – 1962. – № 1 (13). – Січень. – С. 52–66.

відрізнялася від правих і ліберальних російських партій, так само сповідуючи теорію “єдиного і неподільного русского народу”¹¹.

Парадокс ситуації з Л. Юркевичем полягав у тому, що людина, яка не на словах, як російські більшовики і меншовики, а на ділі сповідувала принцип пролетарського інтернаціоналізму та, попри ортодоксальну класовість, була противником однопартійного тоталітаризму, заслужила від колег по соціальному табору з Росії ярлик “дрібнобуржуазного націоналіста”. І лише за те, що послідовно відстоювала право українців на окремішність.

Самостійник в душі, Л. Юркевич гамував у собі національну стихію і щораз намагався живу реальну соціально-політичну ситуацію вирішувати за допомогою лише класичної марксистської доктрини. Саме його класова правовірність відіграла ключову роль у тривалій внутрішньопартійній дискусії з молодоукраїнським напрямом, який закликав до позакласового підходу і єднання усіх національних партій навколо ідеї української самостійності. Схильність до компромісів інших прихильників ортодоксальної лінії була подолана саме завдяки непримиренній принциповості Л. Юркевича, який зберіг чистоту рядів українського марксизму, виелімінувавши з них “опортуністів” і “ревізійоністів”, але позбавив тим самим УСДРП найрухливіших діячів, які найбільше перебували в контакті з робітничою масою і студентською молоддю. Об’єктивно підхід Л. Юркевича знизив вплив партії УСДРП на маси, чим сприяв перемозі винниченківської “літературної” України над Україною реального життя.

До РУП Л. Юркевич приєднався у 1904 р. після закінчення Першої київської гімназії, де вчився разом з засновником українського модерного консерватизму В’ячеславом Липинським. Останній був на два роки старший, і обидва по-товариському ставилися один до одного. Деякі дослідники вважають, що обидва входили до однієї української гімназичної громади. Крім В. Липинського і Л. Юркевича, до неї входили брати Матюшенки та Милорадовичі, Р. Войцехівський, Б. Рильський та В. Удовенко¹². В. Липинський пізніше звертався до Л. Юркевича зі зверненням “товариш”. Хоча товаришами по партії вони не були. Але обидва активно співробітничали з РУП і ППС, мали багатьох спільних знайомих. В. Липинський присвятив батькові Л. Юркевича, відомому, поруч з П. Свенціцьким, В. Антоновичем і Т. Рильським, хлопману Йосипові Юркевичу свою знамениту книжку “Z dziejów Ukrainy”. Але в політичному сенсі вони були антиподами. В. Липинський заперечував класову боротьбу і виступав за органічне всестанове суспільство та міжкласову солідарність, а Л. Юркевич закликав до розпалювання

¹¹ Юркевич Л. Російські марксисты і український робітничий рух // Дзвін. – 1914. – № 7–8. – С. 83–94; Рибалка [Юркевич] Л. Російські соціал-демократи і національне питання. – Мюнхен, 1969.

¹² Gancarz B. “My, szlachta ukraińska”: Zarys życia i działalności Wacława Lipińskiego. 1882–1914. – Kraków, 2006. – S. 46–49.

класової боротьби всередині української нації за поборення пролетаріатом усіх інших непролетарських класів.

Ще напередодні полеміки “Праці” з класовим підходом Л. Юркевича відбувся у 1908 р. обмін думками між обома в питанні ставлення до кооперативного руху. Л. Юркевич був проти того, щоб, за думкою А. Жука, використати українську кооперацію у справі ширення ідей української автономії, бо вважав, що це веде до виставлення гасла “Україна для українців”¹³. У боях за пріоритет класовості Л. Юркевичу протистояв А. Жук. Перший етап розпочався у 1909–1910 рр. А. Жук використовував газету “Праця” як трибуну для пропаганди ідеї надкласовості і спільного національного інтересу між “буржуазними” і “пролетарськими” партіями. Він також пропагував тезу, що УСДРП мала виконати функцію локомотива національного відродження серед інших партій.

У 1910 р. у відкритому листі до ЦК УСДРП А. Жук вступив у відкриту боротьбу з Л. Юркевичем і спробував перепорядкувати всю партію під ідеї міжкласового співробітництва і здобуття української окремішності¹⁴. В ньому він доводив, що легальна робота у пресі, кооперації, профспілках дає більше користі, ніж підпільна, сектантська робота. Не можна заклик до окремішності вважати буржуазним і звинувачувати adeptів його в націоналізмі. В партії мусять існувати різні ідейні течії, і співпраця з ліберальними силами в суспільстві не є опортунізмом. ЦК не представляє більшості в партії і не має права говорити від імені усіх членів партії. Л. Юркевич звинуватив А. Жука у співробітництві в буржуазних друкованих органах: “Ділі”, “Економісті”, “Самопоміч”, в опортунізмі й націоналізмі. А самого А. Жука було виведено з членів ЦК УСДРП¹⁵.

На початку січня 1911 р. Л. Юркевич вже картав А. Жука за буржуазне розуміння патріотизму. Він писав: “Для соціал-демократів мусить бути ясним, що національна справа, що національне відродження становить класове явище, як і всі сучасні громадські явища”. Л. Юркевич закликав Андрія Ілліча, як есдека, не вступати в конкуренцію з патріотизмом буржуазії¹⁶. На цю тему Левко Йосипович написав спеціальну статтю в “Нашому голосі”¹⁷, яка духом дуже подібна до Ленінової праці “О национальной гордости великороссов”.

Ще раз перетнулися Л. Юркевич зі спільником А. Жука з вирішення національного питання В. Липинським під час відомої березневої наради 1911 р. (тоді вже Л. Юркевич був кандидатом до ЦК УСДРП). На ній було здійснено спробу утворення першої надпартійної групи “Вільна Україна”,

¹³ НАС. – Andrii Zhuk Collection. – Vol. 4. – F. 4.

¹⁴ *Андрієнко А.* З приводу доклада ЦК УСДРП Міжнародному соціалістичному конгресові // Наш голос. – 1910. – Ч. 1. – Падолист. – С. 48–51.

¹⁵ [*Юркевич Л.*] Відповідаємо на головніше в сьому “письмі” // Там само. – С. 51–53.

¹⁶ Там само.

¹⁷ *Рибалка [Юркевич] Л.* Про патріотизм // Наш голос. – 1910. – Ч. 2. – С. 110–114.

яка ставила за мету здобуття незалежності України. Спершу Л. Юркевич ніби прихильно поставився до ідеї такої окремої організації і брав участь у львівських нарадах 4–6 березня разом з А. Жук, В. Липинським, В. Кушніром, М. Залізником і В. Степанківським. Причому цікаво, що сам Л. Юркевич порадив усім іншим молодокраїнцям звернутися саме до В. Липинського як до “вікінченого самостійника і націоналіста”¹⁸. Л. Юркевич готовий був на початках переговорів фінансувати такий журнал, який збиралися назвати “Вільна Україна”. А. Жук у своїх згадках про ці наради і домовленості писав, що, будучи за класовий підхід і не погоджуючись, щоб загальнонаціональні гасла самостійності виходили з меж УСДРП, Л. Юркевич спочатку схилився до такого позакласового утворення, котре б ці гасла ширило в народі і розбурхувало на цій основі закосніле громадське життя. Робити це він збирався приватно, з “патріотичного” обов’язку¹⁹.

Зустрічалися Л. Юркевич і В. Липинський і після невдалої спроби заснувати групу “Вільна Україна”. У листі до Б. Ярошевського за 1914 р. Л. Юркевич писав, що “від часу заснування «Дзвону» не бачився з Липинським або майже не бачився і майже не листувався”²⁰.

Проте переговори про “Вільну Україну” далі попередніх домовленостей про утворення редакції і збору статейного матеріалу не пішли. Листовні контакти тривали майже увесь 1911 р., але справа заглухла. І не в останню чергу через те, що Л. Юркевич не дав обіцяних коштів, бо, схоже, злякався наслідків і звинувачень у власному націоналізмі. Приватно ж ця справа робитися не могла. Назовні б вплив його ім’я й заплямувало б реноме Л. Юркевича як стовідсоткового соціал-демократа. Через 25 років А. Жук писав: “Л. Юркевич відразу відтягнувся від справи, бо стояв далі на класовій позиції ортодоксального марксиста, заступаючи погляд, що для виразника інтересів пролетаріату неможливе співробітництво з людьми, що думають «по буржуазному»”²¹.

Звичайно, якби прообраз СВУ постав ще за три роки перед Першою світовою війною, справа поширення ідей самостійництва і його популярності в масах стояла б на значно вищому рівні, ніж це було в часи світової війни. І ця ідея не пов’язувалася б такою мірою з зовнішніми чинниками, як це сталося у випадку з СВУ, яку багато хто і в середовищі українців розглядав як креатуру німецької та австро-угорської розвідок.

Очевидно Л. Юркевич не відразу відмовився від негациї ідеї української самостійності як програмової справи для УСДРП. Принаймні ще в листо-

¹⁸ Жук А. До історії української політичної думки перед [першою] світовою війною // *The Political and Social Ideas of Vjačeslav Lypyns'kyj* / Ed. Jaroslaw Pelenski. – Cambridge, Mass., 1985. – Р. 193. Ця книжка є окремим виданням зі зміненою нумерацією сторінок з часопису: *Harvard Ukrainian Studies*. – Cambridge, Mass., 1985. – Vol. IX. – № 3/4.

¹⁹ *Ibidem*. – Р. 192.

²⁰ ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 367. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 23.

²¹ Жук А. Як дійшло до заснування Союзу визволення України // *Молода нація*. – 2002. – № 3 (24). – С. 137.

паді 1912 р. Д. Донцов від імені ЦК УСДРП на Базельському конгресі II Інтернаціоналу підписав між УСДП Галичини та соціал-демократичною “Спілкою” спільну відозву, що у випадку війни між Росією і Австрією ці партійні сили підтримуватимуть Австро-Угорщину²².

Хитання Л. Юркевича між національним і класовим імперативами тривали все життя. Журнал “Дзвін”, який видавався з ініціативи і за гроші Л. Юркевича, теж можна розглядати як своєрідну данину національному струмові в душі ортодоксального соціал-демократа. Цей журнал не претендував на висвітлення теоретичних проблем партії, а лише на висвітлення різноманітних проблем культурного, громадського і мистецького життя крізь призму марксизму. Тому і сам цей журнал скоріше нагадував марксистську альтернативу “Літературно-науковому віснику”, національно-демократичному і ліберальному відображенню життя. Саме у “Дзвоні” (ще тоді не журналі, а неперіодичному збірникові) було надруковано відомий твір В. Винниченка “Щаблі життя”, який розглядав проблеми моралі в широкому суспільному контексті і далеко виходив за рамки класовості.

Але вже наступного, 1913, року Л. Юркевич зайняв позицію принципової критики самостійництва в соціал-демократичній суспільній думці. Найбільше дісталось Д. Донцову за заклик до вироблення загальнонаціональної надкласової програми дій усіх партій задля здобуття незалежності²³ у відомому виступі на львівському студентському з’їзді. В іншій статті Л. Юркевич критикував Д. Донцова за австрофільство, бо вважав, що цією пропагандою орієнтації на ворожу Росії державу Дмитро Іванович послаблює політичну силу підросійських українців, позбавляє їх можливості активно брати участь в оновленні політичної системи Російської імперії²⁴.

Класовий підхід – основа соціал-демократії для Л. Юркевича, несумісна з пропагандою самостійності. У листі до Б. Ярошевського Левко Йосипович картав Богдана Ромуальдовича за співробітництво в “буржуазній” пресі. Після 1905 р. він не вважав Б. Ярошевського соціалістом. Про “ревізіоністів”-молодоукраїнців писав: “Коли б рішучо не виступили проти Степанківських, Жуків, Донцових і Баськів (Меленевських. – *І. Г.*), то вони б зробили з У.С.Д. посміховисько. Сі люди – не соціалісти, як розуміє Європа... далекі від інтересів класового руху українського робітництва”²⁵.

Чому Європа розуміла соціалізм лише як класовий рух робітництва – неясно. Якраз навпаки, К. Каутський, Е. Бернштейн та О. Бауер радше схилилися до позицій А. Жука та його товаришів. Взагалі-то євросоціалізм передодня великих революцій був скоріше надкласовим. Класовим він був лише в Росії, та й то тільки в частині соціал-демократії – у більшовиків. Виходи-

²² ЦДІА України у м. Києві. – Ф. 275. – Оп. 1. – Спр. 2459. – Арк. 53.

²³ *Юркевич Л.* З нагоди другого всеукраїнського студентського з’їзду // Дзвін. – 1913. – № 9. – С. 236–241.

²⁴ *Його ж.* Українське політичне молодомішанство // Там само. – № 12. – С. 488–494.

²⁵ ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 367. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 20.

ло, що, воюючи з більшовицьким шовінізмом і централізмом у національному питанні, в питанні теорії Л. Юркевич цілком перебував у полоні російського більшовизму. А отже, однією рукою руйнував те, за що нібито боровся другою рукою.

Класовий підхід стверджував, що національно визволитися має лише пролетаріат, який складав в Україні жалюгідно маленький відсоток. Та він і не міг цього здійснити без власної інтелігенції – “буржуазії”. Робітництво просто об’єктивно не могло собі витлумачити поняття національного визволення. Поза боротьбою за таке визволення, як дрібнобуржуазний елемент, опинялося і селянство – об’єктивно основна рушійна сила процесу такого визволення. Думки про пріоритет національного над класовим Л. Юркевич вважав українським сіонізмом. Під час березневих нарад 1911 р. А. Жук у своєму щоденнику записав таку кинуту ним фразу: “Жидівська нація бачить своє відродження в Сіоні, українська нація може відродитися в самостійній державі – се сіонізм”²⁶.

У часи Першої світової війни Л. Юркевич залишався й далі переконаним у своїй правоті. Він і надалі полемізував з А. Жуком і виступив гострим критиком ідейної сторони діяльності СВУ, критикуючи її за орієнтацію не на Антанту, а на Центральні держави. Може б, Л. Юркевич і зрозумів свою помилку, якби застав українсько-більшовицьку війну 1917–1920 рр., але, на жаль, помер, наївно сподіваючись в особистій розмові з В. Леніним переконати того у хибній політиці більшовиків супроти України.

Володимир Винниченко. Наш найбільший белетрист початку ХХ ст. не відзначався ортодоксальною марксистською правдивістю. Ніколи не ходив у партійних ідеологах і не писав на теоретичні теми будівництва соціал-демократії. Через це перебував у постійних контрах з М. Поршем, був у складних взаєминах з Л. Юркевичем, який відчував себе у спілкуванні з Володимиром Кириловичем інтелектуальним зверхником. Але з останнім В. Винниченко був радше в дружніх стосунках. Про це свідчить досить велике листування, що зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади України. У дискусії часів Жукової “Праці” В. Винниченко спокійно сприймав наявність кількох думок щодо місця і напрямку діяльності партії. І він писав про це А. Жукові²⁷.

Як представника молодого українського активізму, до якого належав, попри розходження в поглядах, і В. Липинський, останній намагався зацікавити Володимира Кириловича, як, зрештою, і всіх інших керманічів українського руху – М. Грушевського, Б. Грінченка, Є. Чикаленка, С. Єфремова та ін. – ідеями необхідності в національно-визвольному русі ідей консерватизму. В одному з листів по виході твору Володимира Кириловича “Чесність з собою” В. Липинський намагався дати консервативне пояснен-

²⁶ Жук А. До історії української політичної думки... – С. 195.

²⁷ НАС. – Andrii Zhuk Collection. – Vol. 4. – F. 12.

ня дій головного героя твору, користуючись пізніше розвиненими у “Листах до братів-хліборобів” поняттями “інтелігенція – декласований пролетаріат, позбавлений власності”, “посідаючий клас”, “класова боротьба, як спроба декласованої інтелігенції відібрати посідаючим класам владу” та ін.²⁸ Відповідь В. Липинського невідома. Можна лише здогадуватися, що суті філософії суспільного життя В. Липинського В. Винниченко не зрозумів, бо вкладав у твір своє естетичне розуміння призначення людини і людського щастя в дусі положень соціал-демократичної доктрини.

В. Винниченко був класичним літературним ортодоксом, який любив сідати на принципового коника і демагогічно повчати, як треба любити просту людину, яку завжди гнобить верхня верства суспільства. Це виглядало часто комічно і парадоксально, особливо коли взяти до уваги товаришування В. Винниченка з “капіталістом” Є. Чикаленком, перебування Володимира Кириловича на постійних приватних гонорарах за письменницьку творчість з приватної кишені “пана” Є. Чикаленка. Їхні близькі стосунки тривали все життя і в тому числі захопили й добу української революції та еміграції. Син Є. Чикаленка Петро був у революційну добу особистим секретарем В. Винниченка, донька Ганна Келлер-Чикаленко писала дослідження про творчість В. Винниченка. Володимир Кирилович неодноразово відпочивав у маєтках Є. Чикаленка, але це не заважало йому вести протипанську агітацію серед селян, що працювали на землі Євгена Харлампійовича. Останнє не проходило повз очі Є. Чикаленка, але він дивився на ці витівки В. Винниченка як на молодечі забави визначного майстра слова.

Є. Чикаленко був і найдошкульнішим критиком В. Винниченка – невдахи-політика у 1917–1921 рр. Останній був завжди типовим доктринером і дуже мало розумівся на політичних реаліях, у чому йому в 1912 р. у публікованих нижче листах дорікав А. Жук. У своїй політичній діяльності В. Винниченко щораз орієнтувався на думку партійних лідерів М. Порша і Л. Юркевича.

Класовість В. Винниченко розумів досить примітивним чином. Царі, гетьмани, пани – то вороги трудового народу. Натомість простий народ: селяни і робітництво – то лише одне суспільне благо. І правда життя лише за останнім. Перші – визискувачі, гнобителі, кровопивці, другі – трудівники, експлуатовані, нещасні жертви перших. Монархізм і консерватизм – чисте зло. Демократія і соціалізм-комунізм – суцільне добро.

Партійним діячем УСДРП Володимир Кирилович фактично перестав бути з виходом у 1919 р. зі складу Директорії. Укапізм В. Винниченка – це скоріше данина моді і кон’юнктури, ніж свідомісний його вибір. Він завжди змагався з більшовизмом, хто буде лівіший, і щоразу програвав, бо лівішим

²⁸ *Старовойтенко І.* Два листи В’ячеслава Липинського до Володимира Винниченка (січень 1912 року) // Український археографічний щорічник. – К., 2009. – Вип. 13–14. – С. 664–677.

за російських більшовиків українець апріорі бути не міг. У кінці життя став ще більшим критиком російської більшовицької системи в колишній Російській імперії – СРСР. Зі стихійного соціал-демократа він перетворився у лівого європейського інтелектуала. “Чесність з собою” усе життя затуляла йому очі на життєві реалії, які перетворили колишнього комунара у власника хутірського господарства. Ніби сама дійсність підказувала йому, який прошарок українського суспільства варто було ідеологічно обслуговувати, – зогидженого червоною пропагандою українського “куркуля”.

В. Винниченко мав дуже приблизне поняття про будову суспільства і держави, зовсім мало був ознайомлений з європейською літературою з цього питання. З його багажем знань і уявлень про механізми функціонування суспільних інститутів і соціуму займатися державотворчою діяльністю було протипоказано. Проте саме йому, а не В. Липинському чи А. Жуку, судилося стояти в чільних рядах керманічів української революції.

Центристський напрямок

Симон Петлюра. Центристські сили в УСДРП втілював С. Петлюра. При всьому своєму нібито ортодоксалізмі, про який зауважував у своєму знаменитому щоденнику Сергій Єфремов²⁹, Симона Васильовича все ж радше варто сприймати у дореволюційний час союзником націонал-демократії, ніж критиком і опозиціонером останньої³⁰. Стосовно націонал-демократії С. Петлюра був антиподом Л. Юркевича. Сам С. Єфремов у тому ж таки щоденнику подає і хронологію змін свідомісних орієнтирів Симона Васи-

---

²⁹ С. Єфремов у зв'язку з убивством С. Петлюри більшовицьким агентом писав: “Багато було в йому тоді (у 1905–1907 рр. – *І. Г.*) есдечеського духу – хвастливости, доктринерства і несерйозности. Були й неприємні штучки, через які довелося йому відмовити від секретарювання в «Раді». Потім зняв він безглуздий похід проти Садовського в «Слові», і мені довелося вступитися в ту полеміку. Потім він зник – у Москву. Коли я стрівся з ним там уже 1912 р. в редакції «Украинской жизни» – я не пізнав колишнього Симона: виріс, споважнів, розвинувся, занехав свої колишні витівки. В Центральній Раді в 1917–1918 рр. він був одним з найбільш вдумливих і розважних політиків... Люде, що з ним працювали за останніх, найважчих для України часів, кажуть, що це був справжній державний муж з умінням поводитись з людьми, обернутись в скрутних обставинах, підбадьорити серед бою. Виказати особливу сміливість, що так чарує простих людей. В усякому разі одно нестеменно: це була єдина безперечно чесна людина з усіх, що їх революція винесла у нас наверх життя. Грушевський – пожалься Боже, що з його сталося; Винниченко крутиться, мов тріска в ополонці; решта – просто дрібні, нікчемні люді. Один Петлюра встояв на своїй позиції, не похитнувшись, і коли б не непереможні сили, то свого був би досяг... Один козак із мільйона свинопасів нічого не вдіє... Свинопаси себе не зрадять, а коли прийде час, то й козаки народяться і наростуть. І, може, трагічна смерть єдиного козака тисячу нових народить” (*Єфремов С.* Щоденники 1923–1929. – К., 1997. – С. 379–380).

³⁰ Докладніше про національно-демократичну стихію діяльності С. Петлюри див.: *Гирич І.* Симон Петлюра і українська дореволюційна соціал-демократія // *Історія в школах України.* – 2002. – № 3. – С. 47.

льовича від класових переконань до національно-державних. Догматичної класової позиції він тримався до кінця російської революції. Потім настав період переоцінки цінностей (С. Петлюра не брав активної участі у вищезгадуваній полеміці навколо молодоукраїнства у 1909–1912 рр.). Але час, коли він став головним редактором “Украинской жизни” в Москві, можна вважати початком політичного поправління С. Петлюри, “націоналізації” його свідомості. Саме як редактора цього журналу С. Петлюру пізнав знаменитий російський філолог Федір Корш і висловив свою відому пророчу фразу, що українці самі не знають, що мають в особі С. Петлюри майбутнього вождя нації.

Власне, такий вибір Симона Васильовича варто визнати цілком логічним. З походження належав до козацтва і священницького стану, йому вже за датою самого народження – 1879 р. – було ближче до “єфремовського” покоління перших політичних українців, що гуртувалися у 1890-х рр. навколо видавництва “Вік”. С. Єфремов був лише на три роки за нього старшим, В. Доманицький – на два. У Центральній Раді провідні позиції займало покоління 1880-х. Серед нього були вже більш викристалізовані радикальні революціонери. С. Петлюра ж більше тяжів до традиції. Не випадково саме він працював секретарем редакції українофільської “України”, позапартійної і наднаціональної “Ради”. Він був критиком і театральним обсерватором театру корифеїв М. Садовського, П. Саксаганського, М. Заньковецької. Його першими літературними кроками були досліди над історією кубанського козацтва. В “Украинской жизни” С. Петлюра спирався на співробітництво тих політиків, публіцистів, учених, які сповідували широку національну політичну опінію. Він активно друкував М. Грушевського³¹, О. Лотоцького, М. Василенка, Д. Донцова³² націоналістичного періоду його творчості і був у листовних контактах з ними. Для Петлюри тоді не мала значення партійна

³¹ Музичук О. Листи С. Петлюри до М. Грушевського // Український історик. – 1991–1992. – Ч. 3–4, 1–4 (110–115). – С. 438–448.

³² Д. Донцов у 1912 р. дав С. Петлюрі до друку російською мовою свою відому брошуру “Модерне москвофільство”, що згодом у 1913 р. з’явилася у Львові. С. Петлюра з жалем відмовився друкувати, бо спонсори журналу були проти такої статті. С. Петлюра дивився на “Украинскую жизнь” як на орган проукраїнської пропаганди серед росіян, а Д. Донцов як на орган протиросійської пропаганди серед українців-малоросів. Коли ж ця книжка була надрукована в Галичині і збурила все українське суспільство поставленою руба вимогою української окремішності, С. Петлюра писав: “Ви хутко станете найбільш популярною людиною на цілу Русь-Україну, мимо того, що Єфремов має намір цілком Вас знищити, а Левко (Юркевич. – І. Г.) в «Дзвоні» збештати. Кріпиться духом: «Бог выдаст. Свиныя не съест»!.. Мені чогось здається, що Вас випруть із «Дзвону» за Ваші «єресі». Бо правовірний марксизм, на сторожі чистоти якого стоїть Левко і Левинський, не зможе занадто довго ужитися з Вами” (Петлюра С. Статті, листи, документи. – Нью-Йорк, 1979. – Т. II. – С. 205). У листі відчувається симпатія до думок Д. Донцова і незгода і холодність до позиції Л. Юркевича. Сам С. Петлюра, виходить, себе ортодоксальним марксистом не вважав.

належність до ТУП, кадетів, консерваторів³³. Аби лише автор відстоював український політичний національний інтерес.

Тема класової боротьби – альфи і омеги правовірного марксизму – дуже мало зачіпала С. Петлюру. Він про неї згадував, ніби як з ритуальною метою там, де писав про культурницький розвій українства: вихід нового видання, журналу, драматичний спектакль, діяльність наукових товариств тощо. Іноді носило це дещо комічний характер, як у випадку, коли С. Петлюра у “Слові” критикував антрепризу М. Садовського, кваліфікуючи невиплату вчасно зарплати як показник капіталістичного визиску директором-“буржуєм” пригноблених пролетаріїв-артистів.

Якщо проаналізувати творчу спадщину С. Петлюри до 1917 р., то скоріше напрошується порівняння останнього з діяльністю С. Єфремова³⁴ як критика і літературознавця, ніж з М. Поршем та Л. Юркевичем – економістами і авторами теоретико-ідеологічних трактатів. У листах до Д. Донцова за 1912–1913 рр. він замовляє не стільки політичного характеру статті, скільки філософсько-літературознавчі есеї про своїх улюблених поетів І. Франка і Лесю Українку. Переглядаючи матеріали до бібліографії праць С. Петлюри, укладеної А. Жуком для першого тому творів з 1956 р., привертає до себе увагу їхня тематика: на культурну проблематику загальнонаціонального характеру припадає до 200 позицій; суто політичним питанням, і то часів революції та еміграції, присвячено близько півсотні. Отже, зовсім не випадковим виглядає той факт, що саме особа С. Петлюри стала тим компромісом між соціал-демократією та всіма радикальними партіями, з одного боку, і націонал-демократією, з другого, який влаштував усі сторони і висунув С. Петлюру у вожді української революції.

У часи Першої світової С. Петлюра вже був одним з представників української інтелектуальної еліти серед російського громадянства, і вже тоді

---

³³ Приміром, у листі до М. Грушевського С. Петлюра, у зв'язку з тим, що петербурзька українська громада пропонувала до редакції журналу долучити М. Славінського та М. Могилянського, писав: “...коли ще кандидатура Славінського може бути принята, хоч, з огляду на його правий кадетизм, це було б і не зовсім бажано, то М. Могилянського не можна рахувати за чоловіка відповідного... Занадто він еkleктик, не виразна фігура з усіх боків, особливо ж з боку українського” (*Музичук О.* Листи С. Петлюри... – С. 440). Кадетами були обидва, але М. Славінський був виразно українською людиною, очолював редакцію “Українського вестника” у 1906 р., редагував українську частину енциклопедії “Гранат”. Був третьою людиною петербурзької громади після О. Лотоцького і П. Стебницького. Натомість М. Могилянський був “міцним” кадетом і поділяв централістичну політику партії. А вийшов з неї лише 1917 р., коли постала можливість будувати автономну Україну. Отже, С. Петлюра прихильно ставився до одного кадета, не сприймаючи іншого, а мірилом цьому було ставлення обох до національного питання.

³⁴ В. Садовський повідомляв А. Жука (лист від 9.V.1909 р.), що у 1909 р. С. Петлюра в Петербурзі збирається починати писати тритомну історію української літератури (НАС. – Andrii Zhuk Collection. – Vol. 4. – F. 8). Цікаво, що С. Єфремов свою “Історію українського письменства” видав на три роки пізніше – 1911 р.

розпочався його шлях до шаблів влади. Але цікаво, що з початком світового конфлікту С. Петлюра обрав табір тих, хто виступав за перемогу російської зброї і поразку позитивніше наставлених щодо незалежності України Німеччини і Австро-Угорщини. СВУ через О. Назарука запрошувала С. Петлюру до співробітництва з організацією наддніпрянців у Західній Україні, але керівництво СВУ отримало несподіваний лист-відповідь за грудень 1914 р., в якому Петлюра ділився своїм геополітичним баченням тактичних орієнтацій та результатів війни. “Все, що діється нині галицькими емігрантами в напрямку австро-германської орієнтації, – писав С. Петлюра, – з погляду російських українців є помилкою, трагічним непорозумінням... Кожний крок, слово і акція, направлені до того, щоб створити обставини на російській Україні, ворожі для цілоти російської держави, для знесилення її під цю добу, строго осуджуються на Україні, бо вважаються шкідливими і для інтересів України. ... Сила Росії матеріальна, військова і інша має такі великі ресурси, такі невичерпані джерела, що чужинцеві годі собі уявити... 4 мільйони, хоч би й свідомого народу, не можуть накидувати свою волю, своє розуміння подій, інтересів національних, більш чисельно широким масам. ... Очевидно, Галичина і частина Буковини буде прилучена до Росії і українцям, уже спільними силами, прийдеться в нових умовах працювати над добром народу”³⁵.

С. Петлюрою, як і М. Грушевським та іншими підросійськими українськими діячами, керувало почуття страху перед суспільною думкою росіян і політично зросійщених українців, які навіть не допускали в думках протиросійської акції у світовій війні і боялися заплямуватися у зв’язках з організацією, яка функціонує на гроші ворога, тим самим компрометуючи українську справу.

СВУ на перший погляд виглядало як маріонеткове утворення, що діяло не на користь України, а в інтересах Німеччини і Австро-Угорщини. Відповідаючи на ці страхи у “Віснику СВУ”, А. Жук наголошував, що немає нічого поганого, низького, зрадливого у використанні українськими емігрантами вдалої для України міжнародної кон’юнктури. “Сучасні змагання великого українського народу на широкому просторі України, – писав А. Жук, – можна порівняти з передповстанчими, а потім повстанчими змаганнями італійців епохи Гарібальді або болгар – епохи їх визволення. Отож тим, хто робить тепер українському народові і його провідним організаціям закид, що вони шукають помочи для своєї визвольно-національної справи у правительств Австрії і Німеччини, а тим більш Туреччини, можна пригадати, що й благородні революціонери-демократи визвольно-об’єднавчої доби Італії шукали помочи в реакційного монарха Франції, Наполеона III, а болгарські борці за волю і демократію кликали на поміч навіть російського деспота – царя. Отже річ не в тім, яка сила падає в дану історичну хвилю на млин волі.

³⁵ *Петлюра С.* Статті, листи, документи. – Нью-Йорк, 1956. – С. 188–190.

Іноді об'єктивні історичні обставини і політичний інтерес примушують політично і суспільно інші сили йти на користь тих груп і гасел у сусідніх народів, проти яких вони боряться у власній державі. Але від сього ні гасла сі, ні цілі у народів пригноблених, які в дану історичну добу підносять, може, як найяскравіший прапор загальнолюдської волі, не хиляться і не загортаються туманом. Діло їх лишається чистим, хоч яким би брудним іменем ні намагалися – нахабно і по-фарисейські – натаврувати його ворожі сили”³⁶.

З приводу цього листа А. Жук залишив у своєму архіві коментар. Коли читаєш цей лист, навіть не віриться, що за яких три роки С. Петлюра стане найпопліднішим і найсамовідданішим борцем з російським імперіалізмом за українську незалежність. Але такими були невідрадні реалії тодішнього українського існування. А. Жук у Відні, а С. Петлюра у Москві робили одну справу, але примушені були виступати на боці двох ворожих сторін у війні.

Уже в 1920 р. А. Жук напише листа С. Петлюрі, аналогічного попередньому листу С. Петлюри до СВУ з 1914 р., але з протилежним щодо результатів визвольних змагань українців висновковим матеріалом. А. Жук картав С. Петлюру за союз з поляками, за те, що зробив базою для національно-визвольної боротьби не Західну Україну з підготовленим для цього народом, а Україну підросійську – Наддніпрянщину, з політично невиробленою публікою, “дітваками”, “підмайстрами”, які намагалися керувати “майстрами” – урядом ЗУНР і УГА³⁷. Старий самостійник з десятирічним стажем, А. Жук пропонував рятувати ситуацію за допомогою стихійного самостійника В. Винниченка, з дорученням останньому домовлятися з більшовиками про підтримку Західної України у її боротьбі з Польщею.

В останній рік визвольної боротьби та в еміграції наближеними до Симона Петлюри були ті сили, з якими до 1917 р. УСДРП перебувала у класових контрах. Його партнерами були соціалісти-федералісти (міністрами у Директорії були А. Ніковський, В. Прокопович, О. Лотоцький, І. Огієнко), військовики (Є. Коновалець, О. Удовенко, М. Омелянович-Павленко), консервативне селянство в особах його отаманів (Д. Терпило (Зелений), Ю. Божко та ін.), члени партії соціалістів-самостійників (І. Липа, А. Макаренко, П. Андрієвський та ін.).

Валентин Садовський, Прокіп Понятенко, Дмитро Дорошенко. Валентин Садовський був одним з найактивніших членів київської організації УСДРП у часах Першої російської революції. Маючи дві освіти: юридичну й економічну, він їх використовував на практиці, співпрацюючи у ТУПівських виданнях, “Літературно-науковому віснику”, петербурзьких журналах і збірниках. Навчаючись у російській столиці, був одним з найактивніших, за спогадами О. Лотоцького, студентських діячів. У Києві він найближче

³⁶ Жук А. Власними силами // Вісник СВУ. – 1915. – Ч. 15–16. – 24 квітня. – С. 1–2.

³⁷ Лист Андрія Жука до Симона Петлюри. 1.ІІ.1920. Відень // Молода нація. – 2002. – № 3 (24). – С. 231–237.

зійшовся із С. Петлюрою і вважав його своїм найближчим товаришем (за спогадами доньки І. Садовської-Тимошенко) і в еміграції.

У конфлікті між ортодоксами і еседеками, що не визнавали примату класової боротьби у 1909–1910 р., він схилився радше до позиції А. Жука, і на його думку та петербурзької організації УСДРП посилався у вищезгаданому листі до ЦК партії (Л. Юркевича) Андрій Ілліч, коли вимагав внутрішньопартійної демократії і толерування думки, не згідної з тезою, що соціалізм – це в першу чергу класова боротьба³⁸. В. Садовський перебував у натягнутих стосунках з іншим догматиком партії – Миколою Поршем. В. Садовський був основним дописувачем з меж Росії до “Праці” А. Жука у 1909–1910 рр. Збирав з підросійських українців кошти на видання львівської “Праці”. Сам свій фракційний напрямок в УСДРП вважав близьким до російського меншовизму³⁹. Коли в колі петербурзьких марксистів-ортодоксів А. Жука критикували за опортунізм, В. Садовський зауважував: “Всі ці кивання щодо одступлення од святих отців Маркса, Енгельса і Каутського мені прямо противні. Хиба це марксистська критика? Марксизм насамперед є метод, а не догма”⁴⁰.

З іншого боку, В. Садовський, на відміну від А. Жука, не відмовився цілковито від класового підходу як принципу гуртування революційних сил. У листі до А. Жука з 1909 р. він не погоджувався з його думкою про надкласовий характер кооперації. “Суть кооперації, – писав В. Садовський, – її класовий характер; значення демократичної кооперації взагалі і робітничої зокрема для боротьби пригноблених класів, необхідність координувати кооперацію з іншими формами боротьби працюючих мас”⁴¹.

З підозрою В. Садовський ставився і до прагнення А. Жука до об’єднання еседеків і есерів у єдину робітничу партію. Не погоджуючись з Андрієм Іллічем, він писав: “Між моїм і Вашим поглядом на сю справу є, на мою думку, принципіальна різниця. Ви, оскільки я уявляю... обстоюєте об’єднання усіх соціалістичних (конкретно с.-д. і с. р.) елементів зараз для утворення робітничої партії... До всього цього я приєднатися не можу... єдина партія може утворитися тільки в процесі масового робітничого руху, під час побільшеної активності пролетарських мас...”⁴².

Перший міністр справедливості (юстиції) в Генеральному секретаріаті Центральної Ради, В. Садовський був непохитним прихильником само-

³⁸ *Гирич І.* У тіні В. Липинського... – С. 18.

³⁹ У листі від 5.II.1910 р. В. Садовський писав А. Жукові: “...вона [«Праця»] поступово мусить перетворюватись в орган певної ідейної течії. Отож у мене виникає питання, чи уявляємо ми з себе зараз таку ідейну течію. Що до нас приєднується публіка в ідейному розумінні однакова, закрашена в той самий колір меньшевизма, определяючи її російським терміном, це факт” (НАС. – Andrii Zhuk Collection. – Vol. 4. – F. 8).

⁴⁰ Там само. Лист без дати за кінець листопада 1909 р. (Відповідь А. Жука датована 2.XII.1909 р.).

⁴¹ Там само.

⁴² Там само.

стійності. Пішов за С. Петлюрою у Тарнівську еміграцію. Був членом Ради Республіки, прообразу першого екзильного уряду УНР. Національний вибір превалював у нього над класовим у часах революції, і з УСДРП він через це порвав у 1921 р. А в 1920-ті – 1930-ті рр. став поважним науковцем-економістом, одним з найактивніших співробітників Українського наукового інституту у Варшаві, правою рукою його директора, колишнього есера О. Лотоцького. Він перейшов на виразні націонал-демократичні позиції і з них писав праці, у яких досліджував історію українського національно-визвольного руху початку ХХ ст.

П. Понятенко, як і С. Петлюра, працював тривалий час у редакції “Ради”, завідував конторою газети. Був пов’язаний з кооперативним рухом. Через останній був у близьких стосунках з низкою майбутніх есерів та соціалістів-федералістів. Як про людину педантичну і акуратну згадує про нього в мемуарах Є. Чикаленко⁴³.

Д. Дорошенко сам визнавав у спогадах, що був у соціал-демократах в часах Першої російської революції більше за даниною моди, ніж за переконаннями. Перестав бути еседеком і приєднався до радикально-демократичної партії він з переїздом до Києва на посаду секретаря редакції щоденної газети “Громадська думка”. Причиною розриву з соціал-демократами Д. Дорошенко називав якраз національний момент. “Мене ще перед тим, – згадував Дмитро Іванович, – розчарувала відмова Української революційної партії від постулату самостійної України, потому як партія перетворилася в соціал-демократичну. Знову ж таки й діячі Української радикальної партії були мені особисто симпатичні, такі як Єфремов, Грінченко, Матушевський, і я охоче співпрацював з ними, хоч формально й не вступив до Української радикальної партії”⁴⁴.

За духом це був чистої води націонал-демократ, який ще більше за С. Петлюру і В. Садовського був заангажований у всі національно-культурні проекти, котрими керувало ТУП. Працював у редакції “Українського вестника” в Петербурзі, який курували діячі національного спрямування О. Лотоцький і М. Славінський, секретарював у “Раді” Є. Чикаленка, працював викладачем історії у Катеринославському комерційному училищі під керівництвом учня В. Антоновича Антона Синявського. Редагував у цьому ж місті націонал-демократичний журнал “Дніпрові хвилі”, працював активістом у місцевій “Просвіті”, брав участь у громадській і культурній роботі як “просвітянин”. У Києві записував спогади колишнього хлопомана К. Михальчука. Близько зійшовся з Є. Чикаленком, про котрого й написав в еміграції першу дослідницьку працю.

У 1909 р. познайомився з консервативним рухом і його лідером В. Липинським. З того часу погляди Д. Дорошенка дедалі помітніше “правішали”.

⁴³ Чикаленко Є. Щоденник 1907–1917 рр. – К., 2004. – Т. 1. – С. 7.

⁴⁴ Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 рр.). – К., 2007. – С. 106.

У часи Лютневої революції він уже формалізував свої стосунки з національною демократією, ставши членом партії соціалістів-федералістів. А вже в часах гетьманату П. Скоропадського стає гетьманським міністром закордонних справ. В еміграції у Берліні Д. Дорошенко вже член гетьманської партії УСХД, стає першим популяризатором консервативно-гетьманської доктрини В. Липинського. Пише в Празі у 1923 р. “Огляд української історіографії”, який поруч з “Україною на переломі” (1920) В. Липинського називають першим твором нової державницької історіографії.

Молодоукраїнський напрямок

Богдан Ярошевський та його УСП. Українська соціалістична партія, до якої входили українці польського походження, – український аналог Польської партії соціалістичної (ППС)⁴⁵; була партією самостійницького спрямування. Про це пише і Є. Чикаленко у своєму щоденнику⁴⁶. Постала вона майже одночасно з РУП у 1901 р. Вона невдовзі з’єдналася з РУП, але через рік відновила свою організаційну незалежність. І, як вважав А. Жук, сталося це якраз через те, що у 1904 р., після початку розколу, РУП-УСДРП взяла курс на федералізацію Росії та автономію національної соціал-демократії і відійшла від самостійницької ідеї⁴⁷.

УСП Б. Ярошевського не користувалася серед широкого загалу молоді такою популярністю, як РУП. По-перше, її складали римо-католики, спольщені українці. Українці православної традиції сприймали їх за “поляків” і воліли мати свою “етнічну” представницю. Нею сприймалася РУП. С. Єфремов давав і інше пояснення слабкої підтримки УСП. Нетямущу молодь приваблювали в РУП універсальність і ідеологічний “примітивізм”. “Солідніша і видерженіша” УСП Б. Ярошевського “не мала жодного успіху, ниділа й хиріла, аж поки не злилася з РУП («РУП випив СУП», – писав один ерупівець)”⁴⁸.

Періодичні видання і прокламації Б. Ярошевського при всій соціальності робили наголос на національній проблемі. І в цьому сенсі були більш українськими, ніж московфільські, як оцінював С. Єфремов, газети і брошури РУП⁴⁹.

Ще від часів Першої російської революції Б. Ярошевський, примкнувши до “Ради”, де очолював польський відділ, перейнявся позицією УРДП та ТУП, відійшовши від соціалістично-класових позицій. А в листах до М. Грушевського, написаних у 1914 р., Б. Ярошевський уже відстоює федералізм

⁴⁵ В. Дорошенко прямо пише, що УСП було “пробою пересадити ППС на український ґрунт” (*Дорошенко В. Українство в Росії. Новіші часи. – Відень, 1917. – С. 37*).

⁴⁶ *Чикаленко Є. Щоденник 1907–1917 рр. – Т. I. – С. 7.*

⁴⁷ *Жук А. Українська соціалістична партія (1904–1905) // Збірник “Української літературної газети”, 1956 р. – Мюнхен, 1957. – С. 217, 230.*

⁴⁸ *Єфремов С. Про дні минулі. – С. 87–88.*

⁴⁹ Там само. – С. 88.

України як політичну програму, що було програмною метою ТУП, і гостро критикує В. Липинського за самотійництво в українському питанні⁵⁰. В одному з листів Богдан Ромуальдович писав: “Як тільки такий українець (В. Липинський. – *І. Г.*) польського походження з’являється «самотійником» на польський кшталт, не виносить «москалів», мріє про спілку Польщі і України, звернуту проти Москви, австрофіл, герmanoфоб, то для мене ясно, що він міркує цілком як поляк. Для поляків такі думки, може, спасенні, а для нас вони не годяться”⁵¹.

Б. Ярошевський не сприймав соціал-демократизму через його догматизм і авторитарні методи партійної побудови. А також, мабуть, через класову нетерпимість та ідеї розпалювання всередині нації вогнища класової боротьби. Тому він орієнтувався на зразки європейського соціалізму. Такий соціалізм сповідували польські соціалісти, такими соціалістами були й ТУПівці. Найближчими приятелями Б. Ярошевського, як і Д. Дорошенка, були М. Левицький, С. Єфремов, Ф. Матушевський, М. Грушевський (останнього Богдан Ромуальдович висував навіть на Нобелівську премію).

З В. Липинським у 1908–1909 рр. Б. Ярошевського звела якраз його національна позиція у суспільних питаннях, що переважала вузьокласову проблематику. Ця ідея рухала і В. Липинським, для якого до 1917 р. консерватизм як один з напрямів загальнонаціональної боротьби мав підрядне становище. Вони разом видавали “Przegląd Krajowy” у 1909 р. Але територіальної ідеології В. Липинського Б. Ярошевський не розумів і не поділяв, вважаючи, що В’ячеслав Казимирович, крім українців, власниками українських земель хоче зробити ще й польську шляхту. Тому можна казати, що рудименти класової свідомості в Б. Ярошевського залишалися. Він також слідом за українськими народниками поняття “нація” мислив в етнічних, а не територіально-консервативних (державницьких) категоріях.

За пріоритет національного над класовим Б. Ярошевському також дісталось як “опортуністу” від Л. Юркевича. Левко Йосипович після часів “Доброї новини”, яку редагував до 1904 р. Богдан Ромуальдович, останнього соціалістом уже не вважав, за те, що той був співробітником редакції

---

⁵⁰ *Гирич І.* Конфлікт між В. Липинським і Б. Ярошевським у тижневику “Przegląd Krajowy” (Листи В. Липинського до Б. Ярошевського (1910) та Б. Ярошевського до М. Грушевського (1914)) // Український археографічний щорічник. – 2009. – Вип. 13–14. – С. 658.

⁵¹ Там само. Але варто ці слова розуміти під кутом зору великого конфлікту між обома політиками. Добре відомо, що В. Липинський не був австрофілом, а навпаки, пропагував завжди спирання на власні сили і критикував австрофільство в засаді, погоджуючись лише з тактичним австрофільством. Сам Б. Ярошевський був поляком за першою культурною належністю. Був спочатку членом ППС. І напевно його початкові самотійницькі інтенції були подиктовані польськими пепеєсівськими впливами. ППС була єдиною польською партією, яка визнавала українську самотійність і пропагувала цю ідею серед українців. (Див.: *Липинський В.* Листування. – К., 2003. – Т. 1. – С. 635–636).

“Ради”⁵². Своїм завданням Л. Юркевич вважав гуртування справжніх марксистів-соціал-демократів і звільнення партії від лібералізму і націоналізму. Представником лібералізму і вважав Б. Ярошевського Л. Юркевич.

“Спілчани” (Маріан Меленевський, Олександр Скоропис-Йолтуховський). “Українську соціал-демократичну спілку” часто представляють в літературі як ренегатську силу, що не втрималася на незалежницьких позиціях РУП і добровільно віддала себе під владу російської соціал-демократії. Насправді, проросійська орієнтація “Спілки” була лише тактичним прийомом низки колишніх рупістів, щоб достукатися до російських марксистів і хоч би в автономній формі змусити їх визнати існування української соціал-демократії. В основі лежала та сама примарна віра в можливість визнання національно-визвольного руху демократичними силами Росії, які нібито мають краще, ніж реакційні сили, зрозуміти українські бажання в національній справі. Ця віра коренилася, знову ж таки, у слабкості самого українського руху. Доводилося сподіватися на милість сильного, а не диктувати з позиції власної сили свої умови, як це робили, приміром, польські марксистки.

“Спілчани” не були зрадниками національної ідеї. Навіть навпаки, виявилися рішучими і переконаними її адептами протягом усього свого життя, готовими йти на будь-які свідомісні компроміси у всіх інших ідейно-теоретичних питаннях.

В. Дорошенко вважав позитивною рисою діяльності “Спілки” намагання витіснити РСДРП з українського ареалу її діяльності й опанувати її місце в Україні як єдиної краєвої соціал-демократичної організації. Підпорядковуючись РСДРП, “спілчани” хотіли під покровом її провадити серед робітництва українську національно-класову роботу. Натомість РСДРП бажала використати “Спілку” для своєї користі – збільшення російського класового впливу в українському місті й селі. Йшла обопільна боротьба за впливи. І успіх був у великій мірі на боці “Спілки”. Вона була визнана росіянами єдиною крайовою організацією РСДРП у Полтавській, Чернігівській, Київській, Подільській та Волинській губерніях (крім самого Києва)⁵³.

Біографія О. Скоропис-Йолтуховського – найкраще свідчення того, що “Спілка” намагалася союзом з РСДРП зберегти українську лінію РУП–УСДРП. Метаморфоза свідомості у Олександра Філаретовича відбулася в спектрі від крайньолівих до крайньоправих поглядів. До Першої світової війни він був не просто есдеком, а й одним з діячів, здавалося б на перший погляд, проросійської “Спілки”. Згодом член Президії СВУ у 1914–1918 рр. У 1920-ті рр. відмежувався від дореволюційного руйніцтва і став одним з чільних представників гетьманської партії УХДС, тобто з революціонера демократичного табору перетворився на консерватора-гетьманця.

М. Меленевський (Басок) став у часах внутрішньопартійної полеміки в УСДРП одним з найяскравіших речників національного пріоритету. Проти

⁵² ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 367. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 19–20.

⁵³ *Дорошенко В.* Українство в Росії. – С. 38.

нього різко виступав Л. Юркевич. Як і О. Скоропис-Йолтуховський, один з провідних “спілчан”. Обидва належали до українців польської культури, перебували під впливами ППС. Цілком логічним виглядає, що обидва з початком світової війни опинилися майже відразу в “Союзі визволення України”. Були в Президії цієї організації, навіть стояли в різний час на чолі СВУ, тобто стали “зрадниками” Росії, відвертими ворогами її загарбницької політики. І це після тривалого періоду перебування фактично в лавах РСДРП.

“Неорупісти” – Закордонна група УСДРП (Андрій Жук, Володимир Дорошенко, Олексій Назаріїв та ін.) До Закордонної групи УСДРП належали ті колишні есеки-рупісти, які у Львові влаштувалися на добрих посадах і мали авторитетну постійну працю. А. Жук працював у головній центральній львівській кооперації РСУК, редагував її органи “Економіст” та “Самопоміч”. В. Дорошенко і О. Назаріїв працювали в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка: перший очолював бібліотеку, став видатним бібліографом та істориком визвольного руху і суспільно-політичної думки, другий теж працював у бібліотеці, завідував музеєм НТШ. Уже сам факт праці в легальних організаціях, які очолювали відомі націонал-демократичні діячі, вплинув на перевагу національного інтересу на протипагу абстрактній класовій боротьбі.

Лідером групи був А. Жук. Він виступав ідеологом ЗГ УСДРП на внутрішньопартійному дискусійному форумі у 1909–1912 рр.⁵⁴ Спочатку і А. Жук був ортодоксальним марксистом, але під впливом львівських політичних, культурних та економічних відносин та під враженням простудійованих праць економічного і суспільного змісту відбувся кардинальний переворот у свідомості Андрія Ілліча. “Досі я був, – писав у спогадах А. Жук, – в полоні теорії класової боротьби, непримиренності інтересів робітництва і буржуазії і пролетарського інтернаціоналізму, а галицька дійсність мені показала, що цей «теплий кожух не для нас шитий»”⁵⁵.

Позбувшись колишнього партійного доктринерства і нетолеранції, партійці, які закликали до надкласового гуртування політичних сил, влітку 1909 р. провели у Львові партійну конференцію. На неї приїхали на кошти Л. Мацієвича і делегати від підросійської України. В результаті обміну ду-

⁵⁴ Про суспільно-політичні та ідеологічні погляди А. Жука докладніше див.: *Григорій І. У тіні В. Липинського...* – С. 8–45; *його ж.* “Федераліст” очима “самостійника” (До історії написання статті А. Жука “М. Грушевський та СВУ”) // *Молода нація.* – 2004. – № 2 (31). – С. 83–110; *його ж.* А. Жук: один із перших самостійників // *Історія в школах України.* – 2004. – № 3. – С. 51–53; *його ж.* Жук А. І. // *Історія України: Енциклопедичний довідник.* – К., 2008. – С. 399–401; *його ж.* Українська політична думка початку ХХ ст. і А. Жук – політик, мислитель, кооператор (До 130-річчя з дня народження) // *Вісник НТШ.* – 2010. – Ч. 44. – Осінь–зима. – С. 14–18; *його ж.* Андрей Жук – основатель “Союза освобождения Украины”: политическая и культурно-просветительская деятельность в годы первой мировой войны // *Народы Габсбургской монархии в 1914–1920 годах: от национальных движений к созданию национальных государств / Отв. ред. М. Волос, Г. Шкундин.* – М., 2011. – С. 166–185.

⁵⁵ *Жук А.* Из спогадів // *Молода нація.* – 2002. – № 3 (24). – С. 213–214.

мок постала газета “Праця”, яка висловлювала думки ревізійної частини партії молодозукраїнського спрямування. Ортодокси УСДРП на чолі з Л. Юркевичем заснували альтернативні друковані органи. Протягом 1910–1912 рр. у Львові виходили “Робітник” і “Наш голос”. У 1913 р. у Києві почав виходити літературно-публіцистичний журнал “Дзвін” як спроба поєднати обидві позиції. На думку В. Дорошенка, цей журнал виконував функцію, аналогічну ТУП, як об’єднаний, не суто класовий, орган для всієї УСДРП.

А. Жук виступив на просвітянському з’їзді у Львові 1909 р. з ідеєю: “національна кооперація – це шлях до національного визволення”. Економічний добробут селянства, а не класова боротьба з власною і чужою буржуазією, є ключем до українського визволення. Тому і закликав А. Жук до легальних методів боротьби, до праці конкретно-економічної серед селянства і робітництва, а не підпільних, сектантських, форм діяльності.

Друга ідея А. Жука – перетворення УСДРП на силу, яка стане мотором у національному русі. Для цього вона мала не поборювати інші ідеологічні напрямні українських партій, а шукати спільних точок дотику і на їхній основі вироблення спільного фронту дій з усіма силами, що визнають національне визволення України на надкласовій основі. Цікаво, що М. Порш розпускав чутки, що А. Жук збирається заснувати нову соціалістичну партію⁵⁶ разом з М. Залізником, С. Єфремовим, М. Гехтером – людьми, які були знані своїм демократичним наставленням.

Ідейною основою для нового теоретичного переозброєння партії А. Жук вважав традицію надкласовості РУП. Саме її національний принцип був тим ґрунтом, який об’єднував політичну молодь навколо партії. Коли в результаті дискусії А. Жук і його спільники фактично опинилися поза партією, А. Жук пропагував думку про відновлення старої РУП на новій ідейній основі. Через таке бачення ролі соціал-демократії А. Жук і його союзники позитивно ставилися до ліберальної і націонал-демократичної УРДП та ТУП. Високо цінували їхню роль не лише у культурному житті України, бо преса, видавництва, клуби і “Просвіта” знаходилися під повним контролем і впливом націонал-демократії, але й у гуртуванні всього спектру політичних партій під прапором українського відродження⁵⁷.

А. Жук у приватних розмовах і листуванні з Л. Юркевичем та М. Поршем закликав не мавпувати російських есдеків, не робити внутрішньонаціональну руїну, не ділитися на меншовиків і більшовиків, а навпаки, зосереджувати сили в єдиному кулаці, максимально близько співпрацюючи з національною демократією.

Соціалізм А. Жук розумів в європейсько-реформістському дусі, підтримуючи теорію Е. Бернштейна, К. Каутського, О. Бауера і К. Реннера з їхньою ревізією фундаментальних основ марксизму, що будував тоталітарне суспіль-

⁵⁶ НАС. – Andrii Zhuk Collection. – Vol. 4. – Ф. 8 (лист В. Садовського до А. Жука від 5.ІІ.1910 р.).

⁵⁷ *Дорошенко В.* Українство в Росії. – С. 66, 112.

ство, послуговуючись класовим підходом. Соціалізм для неорупістів – це передусім економічне поліпшення життя широкого загалу людності, яке досягатиметься шляхом еволюції організаційно-господарських форм керівництва економікою і суспільними відносинами, а не революційною “грабіжкою” і гаслом “грабуї награвоване”, до чоґо, власне, і вело впровадження в життя класових принципів.

Фактично А. Жук вже від 1909 р. став ідеолоґічним виразником середнього класу – міцного селянина-власника. Він не покладав надій, на відміну від В. Липинського, на представників старої земельної аристократії. Тому не випадково, що в часи революції він опинився в народній партії. Власне, позиція А. Жука вже у передреволюційні роки більше відповідала європейській платформі “народного капіталізму”; він був короткий час членом Української народної партії.

А. Жук у практичній сфері політики висунув важливу тезу. Не треба плутати державно-правовий устрій з економічними відносинами. Соціалізм може будуватися не лише за республіканської форми правління, а й у монархічних державах, збудованих на конституційній основі. А отже, коли міжнародна кон’юнктура складається таким чином, що для національної справи потрібна орієнтація на монархічні сили, які перебувають при владі, на них варто і треба спиратися. Тактично А. Жук погоджувався і на українську монархічну державу анґлійського типу, коли в ній можна буде досягти національної волі для українського народу. Тому в баченні зовнішньої політики України принципових розходжень між республіканцем А. Жуком і монархістом В. Липинським не було.

Ставши стратегічно на самостійницьке становище, у тактичних питаннях українського руху А. Жук допускав орієнтацію на зовнішні міжнародні сили. А враховуючи слабкість українського руху, він вважав неунікненою орієнтацію на ті держави, які будуть зацікавлені у постанні української держави, бо це б послабило їхнього стратегічного противника – Росію. Тому вже за три роки до війни він схилився до орієнтації України, в разі початку цієї війни, на Центральні держави. Тому А. Жук і став ідейним натхненником і організатором у 1914 р. СВУ.

Будучи чесною і принциповою людиною, якою керували ідеали визволення України, А. Жук вважав, що в засаді увесь рух мусить підкреслено стреміти лише до однієї мети – самостійництва. Орієнтація на чужу силу має лише тимчасовий, тактичний характер. Він відкидав сепаратну діяльність окремих членів групи “Вільна Україна”. У цьому А. Жук був спільником В. Липинського.

Найближчим товаришем і ідейним союзником А. Жука був В. Дорошенко. В усіх акціях часів перед революцією, в часах революції і у 1920-ті – 1930-ті рр. вони працювали пліч-о-пліч. На замовлення А. Жука В. Дорошенко написав історію РУП (“Революційна українська партія”) та новітньої суспільно-політичної думки і громадського життя (“Українство в Росії.

Новітні часи”), історію політичної думки перед війною та інші праці. Спільно працювали в СВУ, редагували “Вісник СВУ”, видавали календарі видавничої спілки “Дніпро” тощо.

Складніші стосунки у А. Жука були з О. Назарієвим. Усі троє були вихідцями з одного регіону Полтавщини: Лубенщини і Прилуччини. Останній теж увійшов спочатку в СВУ. Але потім вийшов з неї з особистих мотивів.

Молодоукраїнці Микола Залізняк, Володимир Степанківський, Володимир Кушнір. Молодоукраїнці склали за А. Жуком ніби окрему групу, яка оформилася в результаті березневих нарад з постанови “Вільної України” 1911 р. Це була група т. зв. австрофілів, яка для здобуття незалежності покладалася передусім на сторонні сили. В. Степанківський називає у листах до А. Жука молодозукраїнським весь напрям, що репрезентував самостійність. У 1912 р. він створив “Молодоукраїнський комітет”⁵⁸, який, однак, дальшої активності не розвинув.

Австрофіли В. Степанківський, М. Залізняк, В. Кушнір самостійницьку акцію пов’язували відразу із зацікавленою стороною, якою в разі конфлікту з Росією виступала Австро-Угорщина. Цим вони відрізнялися від самостійників у засаді В. Липинського і А. Жука, які австрофільство позитивно сприймали лише як тактичний крок. Тому перші троє під час тривалих листовних і особистих переговорів протягом 1911–1912 рр. принципово наполягали на назві органу і групи “Визволення України”. Проте важко заперечити слушність думки В. Липинського про те, що визволення ще не означає волі, тобто незалежності для України. “Визволитель” ще може цієї волі і не дати⁵⁹. А. Жук пояснював таку принципову настанову австрофілів якимись невідомими домовленостями в німецьких і австрійських політичних колах. Очевидно, вони здійснювалися через В. Кушніра, який був редактором віденського журналу “Ukrainische Rundschau”, що ставив за мету ознайомлення Європи з українською справою.

М. Залізняк – теж емігрант з Великої України, визнавав себе есером, з еседеками А. Жуком і В. Степанківським його єднала ідея української самостійності. На відміну від А. Жука, Микола Кіндратович відзначався духом авантюризму. У часи СВУ він намагався зацікавити австрійську розвідку ідеєю підняти протиросійське повстання на Кубані, для чого навіть планувалася висадка десанту. Діяв у СВУ на власну руку, через що увійшов у конфлікт з А. Жуком і вийшов з організації, заснувавши власну політичну акцію.

В. Степанківський, за визначенням В. Винниченка, “людина темних делішек”, теж не визначався стійким характером. Перебував під впливом

⁵⁸ Жук А. Як дійшло до заснування Союзу визволення України. – С. 139.

⁵⁹ Лист В. Липинського до А. Жука і всіх учасників наради від 22–27 березня 1911 р. був частково зацитований у збірнику “Визволення” в статті “До історії української політичної думки перед світовою війною” (1923) (Липинський В. Листування. – Т. 1. – С. 742).

людей з грошима. Ще 1911 р., живучи у Львові, почав ознайомлювати англійські видання з українською справою. Англія справила величезний виховний вплив на В. Степанківського. Він наочно переконався, що для робітництва Великої Британії класова боротьба не має жодного практичного значення, пролетаріат добивається економічними домовленостями з підприємцями значно вигідніших умов для існування, ніж у бідних країнах пролетаріат від своїх працедавців. У “Нашому голосі” від друкує статті про становище англійських робітників, у яких стверджував, що реальний поступ заперечує класову боротьбу. Англія зробила з нього молодокраїнця, змусила відмовитися від партійної вузькості і марксистського доктринерства. Він писав: “... Нема такої теорії, котра була б так очевидна, щоб нею перейнялися всі члени партії; теорії ростуть, розвиваються і падають, але партія все мусить існувати... Партія отже, згідно з англійським розумінням справ, мусить бути понад теорії окремих партійних елементів (натяк на роль Л. Юркевича в УСДРП. – *І. Г.*), вона мусить мати в собі універсальну раційність, прийнятну всім її членам, незалежно од їх світогляду”⁶⁰.

У партійній роботі В. Степанківський був залежний від Л. Юркевича, орієнтувався на кошти останнього. Жив за його рахунок у Швейцарії. Це не завадило В. Степанківському стати одним з ініціаторів молодокраїнського руху. Проте перша активність на ґрунті молодокраїнства не мала широких наслідків у перспективі. Вже перед війною він знову зближується з Л. Юркевичем, а під час війни редагує в Лозанні франкомовну газету “L’Ukraine”, яка тримала “протиесвеушний” курс Юркевичевої “Боротьби”. У 1915 р. разом з М. Тишкевичем і М. Цеглинським В. Степанківський заснував Українське пресове бюро в Лозанні⁶¹.

Після української революції 1917–1921 рр. здійснив черговий кульбіт, ставши прихильником гетьманців і “близьким приятелем” В. Липинського. Їздив на авдієнцію до П. Скоропадського до Берліна в 1921 р.⁶². Але й у гетьманців він затримався не надовго, поволи сходячи з політичного олімпу.

Дмитро Донцов. Особливу роль у суспільно-політичному житті України до 1914 р. відіграла постать Д. Донцова, яка заслуговує на окреме місце в середовищі української соціал-демократії напередодні Першої світової війни. Його публічні виступи 1913 р. на студентському з’їзді у Львові, брошура “Модерне москвофільство”, низка інших публіцистичних виступів стали вибухом бомби для свідомості пересічного українця. Ці виступи, вплив його писань на формування самостійницького світогляду мас мали куди більше значення, ніж брошура М. Міхновського, що з’явилася 13-ма рока-

⁶⁰ Коваль [Степанківський] В. Національні питання та робітництво в Англії // Наш голос. – 1911. – 3. – Лютий. – С. 207.

⁶¹ Адамович С. Наддніпрянська політична еміграція в суспільно-політичному житті західноукраїнських земель (1914–1918): Автореф. дис. ... канд. іст. н. – Чернівці, 2003.

⁶² Осташко Т. Українські монархічні сили в еміграції на початку 20-х років // інтернет-адреса: <http://chornoshlychnyk.at.ua>.

ми раніше. Суспільство підросійської України стало готовим сприйняти ідеї самостійності лише за рік до великої війни. Д. Донцова обожнювала українська молодь, його іменем застрашував російське суспільство П. Мілюков, застерігаючи від байдужого ставлення до українського питання. Це ще було за десятиріччя перед тим, як Д. Донцов став кумиром західноукраїнської молоді і прапором національно-визвольної боротьби 1930-х – 1950-х рр.

Про батька українського інтегрального націоналізму склалося таке враження, що він від самого початку своєї діяльності був переконаним націоналістом. Насправді не все було так однозначно. В дійсності Дмитро Іванович на першому етапі своєї суспільної і публіцистичної кар'єри був не лише соціал-демократом, а й ортодоксальним марксистом, прибічником позиції М. Порша – Л. Юркевича в УСДРП.

Навіть самостійником він став пізніше за В. Липинського і А. Жука. Ще у 1912 р. він не наважувався виступати проти генеральної лінії ЦК УСДРП, а в 1909 р. критикував А. Жука за друкування у “Праці” опортуністичних статей В. Степанківського, де “підноситься до небес попівський соціалізм, який проповідує гармонію труда і капітала, осуджує класову боротьбу”⁶³. У листі до В. Липинського А. Жук так характеризував тодішнього Д. Донцова: “Був дуже «ортодоксальним» марксистом, страшно ляв українське «дрібно-мішанство» в «Нашому голосі» (1910–1911 рр.). В тім же часі почув себе винахідцем українського «сепаратизму»... Коли я заснував в перших днях по вибуху війни СВУ, реалізуючи Вашу ідею, то і Донцова притяг до сеї справи... Зробили ми його навіть головою Союзу. А він взяв собі в голову, що справді є родоначальником і українського сепаратизму, і українського самостійництва”⁶⁴.

Як і О. Скоропис-Йолтуховський, але раніше, ще у 1917–1918 рр., Д. Донцов приєднався до гетьманської партії. Був на службі в Українському телеграфному агентстві за П. Скоропадського. У 1920 р. В. Липинський сподівався його залучити в УСХД, але між ними були принципові ідеологічні розходження. В. Липинський вважав, що держава монархічна і консервативна мусить збудувати українську націю, Д. Донцов став засновником націоналістичної політичної думки, згідно з якою нація будується за етнічним принципом і веде боротьбу за свою національну державу⁶⁵. Обидва стали лютими критиками, з одного боку, монархізму, з другого – націоналізму. Думання Д. Донцова можна вважати аналогом класової боротьби навиворіт. У ньому цілковито перемогла національна складова свідомості, і вона цілком заповнила собою його колишню класово-партійну сутність.

⁶³ НАС. – Vol. 4. – Ф. 5.

⁶⁴ Липинський В. Листування. – Т. 1. – С. 842 (лист від 3.05.1926 р.).

⁶⁵ Етап спроби пошуку компромісу між В. Липинським і Д. Донцовим відображений: Там само. – С. 572–578.

Національна демократія і есеки в їхніх взаємовідносинах

Якщо перегортати соціал-демократичні газети і журнали часів Першої російської революції та міжреволюційного періоду, не можна не помітити переважно войовничого і непримиренного ставлення до “буржуазної” діяльності старших товаришів з УРДП–ТУП. Війна “дітей” проти “батьків” точилася на шпальтах усіх партійних видань. Проте на приватному рівні усе було “тихо, мирно, любо”, як пише у своїх спогадах “Про дні минулі” С. Єфремов. Він зазначав: “Молодь бувала часто і по-приятельському у Є. Х. (Чикаленка. – *І. Г.*), у мене й у інших людей «старшого» віку, часто радилась, шукала допомоги й знаходила її, розмовляла по-людському й не хвалила навіть власних вибриків. Але, коли справи заходили офіційно, про око людське, вона зараз же переходила на військову стопу, хапала паперові мечі й ними грізно, хоч і недошкульно вимахувала над злочасними головами своїх «ворогів»”⁶⁶. Цю боротьбу поколінь Сергій Олександрович називав одною з причин непідготовленості українського руху до здобуття незалежності у 1917 р. через розсвареність всіх і вся, через те, що політики були один з одним “на ножах”⁶⁷.

А те, що це у буквальному сенсі слова було боротьбою попереднього і наступного поколінь представників національно-визвольного руху, засвідчує реальне життя. Л. Юркевич і Д. Антонович, керівники РУП і УСДРП, були дітьми двох побратимів, лідерів українофільського етапу національного руху хлопоманів Осипа Юркевича і Володимира Антоновича. Співзасновник РУП Михайло Русов був сином видавця першого позацензурного “Кобзаря” у Празі, відомого статистика, старогромадівця Олександра Русова і відомого педагога теж старогромадівки Софії Ліндфорс-Русової. В РУП була і донька Б. Грінченка Настя. Двоє синів Є. Чикаленка, Петро і Левко, теж були членами УСДРП. Та все ж між двома поколіннями пролягла відчутна психологічна прірва.

Треба сказати, що попереднє покоління українських діячів, яке вже було ментально українським, а не українофільським, позитивніше ставилося до молодшої генерації діячів, ніж та остання ставилася до “батьків”. Є. Чикаленко на старечі буркотіння П. Житецького з приводу невдячного молодого покоління казав, що навпаки, радіє, що в молодих з’явилася своя, а не чергова загальноросійська партія, що є вже РУП і “молодь наша не буде так денационалізуватися, як досі, а буде працювати на українському ґрунті” і не пропаде для української справи, як генерація В. Дебогорія-Мокрієвича, Д. Лизогуба, А. Желябова, М. Кибальчича та ін.⁶⁸.

Старші розуміли необхідність і зворотний бік поступу. Молодь же занадто різко відмежовувалася від усього культурницького та українофіль-

⁶⁶ Єфремов С. Про дні минулі. – С. 91.

⁶⁷ Там само. – С. 92.

⁶⁸ Чикаленко Є. Спогади (1861–1907). – Нью-Йорк, 1955. – С. 329.

ського, бачачи в ньому лише суцільний негатив. Вона не бачила тих позитивних моментів, які напрацювала у дуже тяжких умовах царських переслідувань уся попередня українська суспільно-політична думка XIX – перших років XX ст. Молодь починала український визвольний рух від себе, не завдала собі клопоту почитати навіть М. Драгоманова, усю науку життя безкритично черпала з каламутного джерела аподиктичного і догматичного російського марксизму, перетворюючи всі українські революційні партії у звичайнісінькі зліпки з російських радикальних партій. Щодо незнання і нецінування творів М. Драгоманова А. Жук у своїх спогадах писав: “...Ледве чи хто-небудь з нас що-небудь з творів Драгоманова читав, принаймні про себе це можу сказати, – таке було велике відчуження нашого середовища під російськими ідейними впливами від піонера української політичної думки, від найбільшого розуму, якого видала українська нація в другій половині XIX віку... Без почуття сорому я не можу про це згадувати!”⁶⁹.

Багато зробив для постання української соціал-демократії найбільший меценат української справи Євген Чикаленко. Він і його оселя були ніби інкубатором для української революційної молоді. Хоч сам він мав консервативні погляди і був прихильником дрібної земельної власності на селі (до речі, в соціальному сенсі він був фактичним союзником А. Жука і В. Липинського), але в житті підтримував матеріально таких стихійних руїників, як В. Винниченко. Його старший син Левко Євгенович став одним з лідерів УСДРП у часи визвольних змагань. В. Степанківський та О.Скоропис-Йолтуховський були частими гостями його оселі і по праву можуть вважатися вихованцями його родинного “гнізда”. Дочка Євгена Харлампійовича Вікторія була одружена з Олександром Філаретовичем.

Михайло Грушевський багато зробив для працевлаштування соціал-демократів з Наддніпрянщини, як за кордоном у Львові, так і в підросійській Україні у Києві. В НТШ він знайшов сталі оплачувані посади для В. Дорошенка, В. Козловського, М. Залізняка, О. Назарієва. Не в останню чергу завдяки М. Грушевському відбулася остаточна націоналізація цих людей і відхід від класової вузькості. В. Дорошенка і М. Залізняка можна навіть розглядати як учених і публіцистів, що належали до літературно-публіцистичної школи М. Грушевського. Вони разом з І. Джиджорою, М. Мочульським й О. Роздольським та Ю. Тищенком склали другу “фамілію” голови НТШ після відходу від цієї ролі старшої генерації “фамілії” – І. Франка, В. Гнатюка, І. Труша і С. Томашівського. У Києві у видавництвах М. Грушевського та періодичних виданнях “ЛНВ”, “Село”, “Засів” працював інший соціал-демократ, товариш В. Винниченка, Ю. Тищенко (Сірий), який став завдяки Михайлові Сергійовичу одним із творців українського книговидання і книгарської справи. У контактах з М. Грушевським постійно перебував А. Жук, у

⁶⁹ Жук А. Із спогадів. – С. 209.

1908–1914 рр. радився з ним у різних політичних питаннях. Зустрічався з М. Грушевським і С. Петлюра. Під час перебування у Львові заходив на віллу Грушевських. У Києві М. Грушевський клопотався, щоб Симона Васильовича взяли на працю секретарем у газету “Рада”. На еседецьке “Слово” Грушевський давав пожертви. Багато з провідних членів української соціал-демократії (О. Скоропис-Йолтуховський, В. Степанківський) шукали у М. Грушевського гонорарних заробітків за переклади художньої літератури з європейських мов та друкування статей у “ЛНВ”⁷⁰.

Родина хлопоманів Юркевичів, дрібнопомісної шляхти дала чимало коштів на діяльність РУП-УСДРП. Син Осипа Юркевича Левко користався батьківськими фондами як постійною касою партії. Майже всі видання УСДРП: “Наш голос”, “Вперед”, “Дзвони”, “Боротьба” – виходили на гроші, дані батьком і матір’ю Юркевичами своєму синові Левку. Якби Л. Юркевич не мав таких заможних батьків, напевно кількість друкованої продукції УСДРП була принаймні вдвічі меншою. Юркевичі давали гроші під заставу для звільнення з тюрем еседеків. Так у 1907 р. з Лук’янівської в’язниці на їхні кошти були випущені В. Винниченко, А. Жук, В. Степанківський, які згодом опинилися за кордоном. Заможність родини все ж не вплинула на Левка Юркевича в сенсі цінування приватної власності і родинного багатства. Навпаки, саме він був одним з найортодоксальніших у партії прихильників класової боротьби. Проживши на кошти батьків майже півжиття за кордоном, він звинувачував у “буржуазності” людей, які перебивалися лише на гонорарних зарібках за журналістську працю. “Буржуазний” демократ С. Єфремов, сам скромна і незаможна людина, схвалював приватну власність і не закликав до радикального вирішення аграрного питання. Для теоретика УСДРП Л. Юркевича він був одним із знакових фігур “буржуазної” націонал-демократії, з якою треба ідейно боротися. С. Єфремов вважав себе соціалістом, у 1917 р. він очолив Українську партію соціалістів-революціонерів (УПСР), правонаступницю УРДП, але його не вважав соціалістом Л. Юркевич та інші партійні догматики УСДРП.

Трагедію українських еседеків найкраще підсумував сам колишній соціал-демократ Валентин Садовський. У 1928 р. він писав, що революційна молодь “підпала впливу хвороби ... – вони захворіли на большевизм, вони не зрозуміли тої прірви, яка відділяє соціалістичний рух в його західноєвропейській трактовці від ленінського бланкізму, вони намагались сидіти між двох стільців”⁷¹.

⁷⁰ *Гирич І., Тодійчук О.* Листи українських соціал-демократів до Михайла Грушевського // Український археографічний щорічник. – К.; Нью-Йорк, 2004. – Вип. 8/9. – С. 633–671.

⁷¹ *Садовський В.* З життя і політики // Тризуб. – 1928. – Ч. 33 (139). – VIII. – С. 11.

**Листи В. Винниченка, Л. Юркевича, М. Залізняка і
В. Степанківського до А. Жука (вересень–жовтень 1912 р.)**

Тим листам, що нижче друкуємо, передувало жваве листування між усіма учасниками дискусії та полемічні статті в газеті “Вперед”. Про перипетії цієї полеміки і дискусії писав сам А.Жук у журналі “Визволення” за 1923 р.⁷². В цій статті він цитує не лише уривки статей В. Степанківського і В. Винниченка в газеті, але й розлогі уривки з листів В. Степанківського до себе, які тут використовуємо в цілості як першоджерело, позаяк дістати оригінал газети та й самі листи складно.

А. Жук пов’язує появу статті В. Степанківського про молодукраїнство “Соціал-Демократія чи Молодоукраїнство?” у львівському часописі “Вперед” (ч. 23, 11 липня 1912 р.) безпосередньо з березневими нарадами 1911 р. “Ми, – писав В. Степанківський, – почули себе репрезентантами української селянсько-робітницької нації, по тім боці кордону; ми почули себе спадкоємцями великих заповітів славних українських гетьманів; ми зв’язали свої наміри з традицією княжої Києво-Галицької Русі-України. Наша нація знову єдина, знову вільна, дужа, і тут ми зустрілися з «українофільством», неактивністю, аполітичністю старих елементів українського суспільства, що хоча і збудували той підмурок, на якому ми поставили свій рух, самі вище того підмурку підвестися не могли і стояли задубілими анахронізмами, представниками підготовчої епохи. Нам довелося проголосити війну на сих «старих», і ся війна ще й досі не скінчена. Але перемога молодого українського руху, руху політичного, протиставленого старій малоросійській українофільщині – йде по всій лінії. Молодому українському рухови належить нинішній день, а завтрашній день чекає від нього Великих Діл. Сей молодий український рух ми. Наш час до сього признатися, і нам час взяти належне нам у наші власні руки”.

В. Степанківський у листі до А. Жука від 22 червня 1912 р. писав, що надіславши до газети свою статтю, він хоче викликати своїх противників на бій, що “нашим ближчим роком, має бути скликання конференції «ерупістів» і розпочаття енергійної роботи в «буржуазнім напрямку»; що тепер потрібна на російській Україні дужа й бадьора партія та що ми мусимо творити на Україні дійсний політичний рух і кинути сей рух в очи Європи...”. В другому листі від 2 липня 1912 р., по надрукуванні вже у газеті “Вперед” його статті, В. Степанківський розвивав свій погляд трохи ширше й між іншим писав: “На нашім обов’язку лежить створити дійсний, широкий політичний рух на російській Україні... Всі ті елементи, які поодпадали з нашої партії як груші, «енупісти» і т.п., яко елементи наші, молодукраїнські тепер зєднуються з нами. Невеличка купка – Ціхоцький (Д. Пещанський), Левко (Юрке-

⁷² Жук А. До історії української політичної думки перед світовою війною // Визволення. – 1923. – Квітень. – Ч. 3. – С. 31–40.

вич), Басок (М. Меленевський), – створять собі об'єднання. а ми посадимо справу на великого коня. не забувайте, що і «Раду», і «Вісник», і «Українську Життя» ведуть наші люди! Ми почнемо на чисто легальному ґрунті (оскільки можливо) і будемо старатися використати всі його ресурси. Поскільки рух буде зростати, неминуче, мабуть, виникнуть поважні конфлікти з російською державною владою, які, через нашу добре організовану агенуру по європейських столицях, ми будемо намагатися використовувати на нашу користь... На разі міжнародних комплікацій, війни чи чогось в сім роді наша доля буде дуже відповідальна... я знову кажу, як уже казав у попередньому листі: на мою думку, дужий політичний рух український саме тепер є необхідністю. Ми мусимо його створити, бо без нас нікому. Се є нашим обов'язком, бо ми ємо сучасним поколінням української нації. Ми не пролетаріят, то є фактом, і нічого боятися в тім признатися ... ти кажеш, що нема молододоукраїнців. А хто всі ті Симони [С. Петлюра. – *Тут і далі уточнення А. Жука*], Валентини [В. Садовський], Порші, Прокопи [П. Понятенко], Троцькі, Донцови і т.п., які творять сучасний рух? ... Я з партії виходити не збираюсь. Нехай собі виходить з неї Рибалка [Юркевич], як колись вийшли «обласники». Нехай буде з'їзд, і тоді побачимо, хто ще кого викине... Будемо старатися, щоб партія була наша. Прикладемо до сього всіх сил, бо се дасть нам в руки нашу традицію, яка таки троха варта. Але, розуміється, не пропали ми, якщо будемо й у меншости. Тоді ми очевидно заснуємо нашу власну партію...”

На статтю В. Степанківського відповів погромною статтею В. Винниченко у спеціальній прокламації, розісланій при ч. 26 львівського часопису “Вперед” за 3 серпня 1912 р., під назвою “Похід недобитків революції на соціалізм”. Цей виступ піднімав на глум не лише В. Степанківського, а й саму молододоукраїнську ідею. “От так Колумб! – писав В. Винниченко, – воістину одкрив Америку! Та ще яку хорошу, – з князями, митрополитами, дужу канчуками, щасливу всім щастям, яке може мати спадкоємець князів ... і дивіться, як сей спадкоємець п'яних гетьманів захопився своєю Америкою! Він ні на хвилину не думає, що він звичайнісенький український монархист-реакціонер. Ні, він апостол «Великих Діл!»” В. Винниченко бачив рачію в закликах В. Степанківського, – виведення української політики на широкий шлях національно-визвольного руху. Він писав: “Ніде правди діти, він [Степанківський. – *А. Жук*] уміє вибирати відповідний момент для своїх винаходів. На величезному березі моря російської революції валяється стільки недобитків, що не то що греблю гати ними, а будуй цілі мости в царство гетьманської України...” Але заперечував рішучо таку потребу, бо краще будь-яка “хлопоманія” на кшталт В. Антоновича, писав А. Жук, ніж “гетьманоманія” нових консерваторів, правих сил, які, раз назвалися соціал-демократами, мусять бути лівими і радикалами, мусять ненавидіти заможні верстви, апріорі підносити пролетаря за рахунок “буржуазних” прошарків. В. Винниченко, слідом за Л. Юркевичем, вважав національну справу по-

хідною від класової, вона – похідне від пріоритетного соціально-класового визволення.

Публіковані у додатку до статті листи вже використовувалися і частково цитувалися в одній студії⁷³. Але важливістю свого змісту вони заслуговують на повний виdruck. Листи В. Винниченка, Л. Юркевича, М. Залізняка і В. Степанківського зберігаються в особовому фонді А. Жука в Національному архіві Канади в Оттаві серед великого масиву листування Андрія Ілліча⁷⁴: листи В. Винниченка мають шифри у НАС (А. Zhuk Collection (MG30C167)) – Vol. 4. – F.12; Л. Юркевича – Vol. 4. – F. 4; М. Залізняка – Vol. 4. – F. 13; В. Степанківського – Vol. 20. – F. 66. Крім цих листів за осінь 1912 р., є й інші листи тих самих кореспондентів за інші роки. Останніми часами листування А. Жука публікує в різних виданнях А. Магурчак⁷⁵. Листи М. Грушевського та Д. Дорошенка до А. Жука були вже видрукувані в тематичному числі “Молодої нації” (2002, № 3 (24)).

Листування, що нижче публікується, продовжує тему надпартійної групи “Вільна Україна”. Перемовини про деталі її постановя і діяльності всередині України і на міжнародній арені, що тривали з початку весни 1911 р., продовжувалися і в наступному 1912 р. Ще залишалися надії започаткувати журнал “Вільна Україна”, і саме цей рік В. Дорошенко, який долучився до акції під впливом А. Жука, мабуть, саме 1912, а не 1911 р.⁷⁶, вважає часом, коли визріла ідея майбутнього СВУ.

Спроба А. Жука і його союзників відсунути від керівництва ортодоксальну частину партії не увінчалася успіхом. Л. Юркевич наполіг на “завішенні” в правах членів ЦК А. Жука, В. Дорошенка і В. Степанківського. На бік Л. Юркевича став і В. Винниченко. Влітку 1912 р. він друкує в газеті “Вперед” статтю, спрямовану проти “міщан” і “ретроградів”, які возвеличують українські експлуататорські класи в історичному минулому і реанімують та підфарбовують віджилий лад в Україні⁷⁷. Ця стаття В. Винниченка

⁷³ *Гирич І.* У тіні В. Липинського... – С. 20–22.

⁷⁴ *Його ж.* Канадський архів А. Жука // Молода нація. – 2002. – № 3 (24). – С. 168–176; *його ж.* Архів А. Жука як джерело для дослідження українського суспільно-політичного життя початку ХХ ст. // До джерел: Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – К.; Львів, 2004. – Т. 1. – С. 441–454.

⁷⁵ *Магурчак А.* Листи М. Порша до А. Жука // Київська старовина. – 2006. – № 2. – С. 130–147; *його ж.* Листи С. Петлюри до А. Жука // Пам’ять століть. – 2007. – № 4–5. – С. 43–51; *його ж.* Епістолярна спадщина А. Жука в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2009. – С. 387–395.

⁷⁶ Принаймні 1912 р. В. Дорошенко датує час закладання “головних основ СВУ” (*Дорошенко В.* Українство в Росії. – С. 113).

⁷⁷ *Винниченко В.* Похід недобитків революції на соціалізм // Вперед. – 1912. – 3 серпня. – Ч. 26.

⁷⁸ *Степанківський В.* Соціал-демократія і молодоукраїнство // Вперед. – 1912. – 2 липня. – Ч. 23.

була відповіддю на програмну статтю В. Степанківського у тій же газеті “Соціал-демократія і молодоукраїнство”, що вийшла місяцем раніше⁷⁸.

Натомість М. Залізник пише про вдалу міжнародну кон’юнктуру для України і вихід української проблеми на форум європейської політики. Він погоджується з А. Жуком, що лише національне гуртування партій без огляду на їхню “класову природу” може допомогти зоблізувати всі невеликі сили заради спільної ідеї української окремішності.

Цю ситуацію фатально не хочуть розуміти Л. Юркевич і В. Винниченко. Саме це мав на увазі А. Жук, коли звинувачував обох партійців у нерозумінні банальних речей і їхнє слабке розуміння міжнародних реалій. Аргументи А. Жука не знайшли співчуття ні у Л. Юркевича, ні у В. Винниченка. Перший образився за зауваження А. Жука, що не розуміється у політиці. Другий резонерствував у листах в доктринерському дусі.

Натомість В. Степанківський і М. Залізник підтримують позицію А. Жука і згадують В. Липинського та його працю “Z dziejów Ukrainy”, яку Микола Кіндратович справедливо вважає історіософською підставою для політичних дій молодоукраїнської соціал-демократії. Книжка В. Липинського вийшла друком у Кракові влітку 1912 р. і лише щойно прочитана була М. Залізником. Він відразу пише на неї кілька рецензій і розміщує в основних українських періодичних виданнях Галичини. Працю цю М. Залізник вже тоді, у 1912 р., оцінював як роботу зовсім нового історіографічного напрямку, яких ще не знала українська історіографія. Листи М. Залізника до А. Жука розкривають, що він фактично вже тоді сприймав працю В. Липинського як зразок нового державницького історіописання.

Обіцяні В. Степанківським бої за перемогу в УСДРП молодоукраїнського напрямку не відбулися. Він сам вже дуже скоро вирішив за краще стосунків з Л. Юркевичем не розривати, а навпаки – помиритися. А. Жук вважав В. Степанківського близьким приятелем Л. Юркевича, з натяком на залежність від грошей Левка Йосиповича.

Друкуючи листи, зберігаємо всі мовно-стилістичні особливості їхніх текстів. Деякі зміни внесено лише в пунктуацію. Замість коментарів подаємо короткий перелік пояснень до згаданих прізвищ і названих видань.

Короткі висновки

Українська соціал-демократична партія, попри принципову тверду національну позицію її лідерів, в ідейному сенсі і перед революцією, і в її часах залишилася епігоном російської соціал-демократії. До її філософського епігонства належать:

1. Ідея превалювання класового підходу і теза класової боротьби всередині нації. Для українських еседеків соціалізм асоціювався лише з класовою боротьбою, той, хто не визнавав класової боротьби, апріорі ставав “буржуазним елементом”.

2. Негація попереднього етапу боротьби за національне визволення, відмова від тези про спадкоємність поколінь, а через це і відкидання позитивного досвіду попереднього етапу визвольного руху.

3. Сліпе копіювання досвіду росіян у темі про необхідність революційних перетворень замість еволюційного суспільного реформування існуючих форм господарювання і традицій.

4. Відкинення думки про національну солідарність як основу для спільних дій “буржуазії” й нижчих прошарків суспільства для здобуття національної окремішності.

5. Твердження партійних ортодоксів, що питання самостійності України не перебуває в компетенції УСДРП і справжніх соціалістів, для яких національна проблема так само має класовий характер.

У результаті цих та інших теоретичних прорахунків УСДРП, маючи інтелектуальну і чисельну перевагу (друга за кількістю після УПСР партія) в Україні, не змогла озброїти суспільство необхідними ідейними постулатами для війни за незалежність. Біда української соціал-демократії була в тому, що вона, на відміну від німців, англійців, французів та ін. народів, не запропонувала український варіант соціалістичної теорії, який би враховував історичну та соціально-економічну специфіку України. А саме перевагу в господарстві аграрного виробництва, переважаюче сільське населення, приватно-власницький інстинкт та індивідуалізм села, невідвойованість міста від імперських сусідніх націй, відсутність питомо української середньої і великої буржуазії, дрібнобуржуазну ментальну стихію пересічного українця. Це і стало однією з причин невдачі української революції 1917–1921 рр.

ДОКУМЕНТИ

Листи В. Винниченка до А. Жука

№ 1

3.IX.1912*.

Дякую, Андрію, за прислане покітвання.

Не писав Вам того, що ... що писати? Очевидно, нам не збалакатись. Ви вважаєте мого листа у “Впереді” за демагогію. Вам так хочеться думати, із чим нічого не зробиш. Так само як і з іншими, на кого мій лист справив прикре вражіння. Признатись, для мене це і єсть приємно, бо яка ж рація була б у тому, коли моїм противникам мої слова були приємні?

Ви пишете також, що я даюся втягуватись кудись, і радите мені здержуватись. Дякую за добру раду, Андрію, але ... мені тільки сумно від цього. Сумно того, до чого люди не вміють бути хоч трошки справедливими. З мого листа вчитали тільки те, що я назвав Володю монархістом і т. и. Це ж смішний, наївний виверт з Вашого боку і більше нічого! Ви шукаєте в листі такого місця, до якого б можна причепитись. Наївно думати, ніби я говорив про дійсні канчуки, кріпацтво і т.и. Ясно ж

* Датуються за поміткою А. Жука: “3.IX.1912 без відповіді”.

кожному, що тут говориться про дух, систему, про *соціальні* канчуки, про гніт одної класи над другою, в якій би формі вона не була. Ви безстыдно стаєте на бік гнобителів і коли вам це говорять в лице, ви чипляєтесь до *слів*. Як не сором Вам, Андрію, співати в унісон з цими поповичами, в крові яких сидить попівська спадщина здирства і нахабства?!

Прикрість тих, які немов ставляться до мене прихильно, мене не зачіпає. Коли вони дійсно поділяють мої погляди, коли вони ще мають сором, щоб не лизать тих самих канчуків, то до слів вони не причепляться. Ті ж, які чипляються, ті до мене ставляться нещиро-прихильно.

Про яке ще реноме ви мені говорите? У кого я повинен берегти його? У всіх спадкоємців гетьманів? Не діждуть! Чуєте, Андрію? Я мужицький син і таким зостанусь і не піду до панів запобігати їхньої ласки, не стану в їхню оборону.

Що ж до того, хто безбатченко, то про те судити не тім, хто сидить на ший батька, не тім, хто виправдує всякого рода канчуки, якими б Великими Ділами їх не називали ці соціальні вовкулаки!

І як сміють поповичі своїми нечистими устами творить свою брехливу, себелюбну хвалу тому батькові, якого продали. Гидота!

Не сердьтесь і Ви за мою щирою відповідь, а краще будьте далі від тих, які мажуть вам губи медом похвали. Лучче загубить реноме у таких людців, ніж придбати, бо сумне таке реноме.

В. В.

№ 2

25.IX.1912.

Приватно я дістав Вашого листа, Андрію, якого Ви, яко голова З.Г.У.С.Д. розсилаєте її членам. (Мені, між инчим, невідомо чому не прислали.) Мене вразило в йому те, що Ви називаєте себе соціал-демократом, кличете до роботи серед працюючого люду, до відновлення нашої с-д-ої партії. Це так розходиться з тим, що Ви мені приватно писали, так не пасує з виголошеними принципами молодоукраїнства, що я не можу вдержатись, щоб не звернутись до Вас за поясненням. Говорю щиро, коли б це написав Степанківський, то я без всякого вагання зрозумів би, що тут якийсь підступ і більш нічого. Степанківського я (як і більшість, що краще знають його) вважаю за непорядну нечесну людину, героєм “темных делишек” (як колись Ви удачно схарактеризували його вчинки), здатного на всяку темну акцію, аби вона йому особисто дала задоволення. Всі його ламентации про *загальні* завдання (навіть молодоукраїнські) походять з його суто егоїстичних цілів. Вас же я вважав і вважаю за людину порядну і як до такої звертаюсь з проханням щиро й отверто сказати мені, що значить цей Ваш “циркуляр”. Невже це “політика”? Бажання *формально* заявити себе *активним* діячем партії, видати циркуляр, одне-два числа журналу і потім на підставі цієї діяльності оголосити себе єдиним представником партії. А після того вже перевести її з соціалдемократичного табору в націоналдемократичний. Коли це дійсно так, то чи варто, Андрію, затівати таку довгу історію? Чи варто витрачати стільки сил на неї? Якщо ви щиро вірите в свої цілі, в свою правду, то краще, на мою думку, віддати свій час і свої усилля цим цілям. А то ви будете видавати якусь виборчу платформу, прокламації, може, навіть кілька чисел “Праці”, – все це видаватиметься під печаттю Укр. *Соціал-Демократичної* Партії. Братиме участь в цих виданнях ваше тріо (Ви, Степанк. і Дорош.), говоритиме як соціалдемократи

(як саме, то інча річ), – все це тільки закаламутить ту ясну позицію, в яку ви поставили себе заявою Степанківського. Коли у вас є прихильники, то вони не знатимуть, що думати про вас. І все це для чого? Для того, щоб потім зробити *coup d'etat* і оголосити, що соціалізму тепер нема місця на Україні, що соц.-дем. партія перетворюється (“еволюціонує”) в молододоукраїнську, що традиції Р.У.П. відновлені. Може, Вам це і пощастить зробити, але що тут такого особливо бажаного для вас в смислі розвитку вашої роботи, дійсного діла? Майже нічого, бо Ви ж самі добре знаєте, що ми, соціалдемократи, чи так чи сяк, а будемо існувати, будемо робити так само, як і ви, те, що вважаємо за краще. Коли вам і вдасться *формально* перетворити свою “політику”, то по суті (і вам це добре відомо) ви не зможете знищити нас. Ну, хай не ви, а ми закладемо нову соц.-дем. Партію, що вам поможеться? Коли є підстава для нашого руху, то ми все одно будемо існувати. Ви ж будете *примушені* перестати називати себе соціалдемократами. І вийде те саме, що вже є, тільки своєю “політикою” ви загальмуєте і свій і наш розвиток. Давайте краще чесно та отверто розійдемося по своїх напрямках. Вам ходить о традиції минулого нашої партії? Але в йому є корінь і для вас і для нас. Ви беріть собі те, що вам потрібно, а нам лишіть наше.

Вірьте, Андрію, що я не лукавлю і не від страху пишу до Вас так лагідно. Тепер я більше, ніж коли, вірю, що ваша течія слабша за нашу. Можливо, у майбутньому, – як і всяка буржуазна партія та ще новонароджена, – ви далеко переростете нас; але в даний момент ми дужчі і числом, і матеріальними засобами, і вірою в чистоту та щирість наших переконань, не заплямованих ніяким сумнівом в зрадництві. Думаю, що і формально, і по суті ми переможемо вас, себто не дамося зробити над нами те насильство, якого хоче Степанківський.

Але я передбачаю ті непорозуміння, зайву ворожнечу, трату сил на непотрібне нікому, передчуваю зріст сліпої ненависти через дрібниці, неважні, неістотні, і мені хочеться по мірі сил допомогти уникнути цього. Ворожнеча і боротьба мусить бути, але з *приводу суті* нашої, в роботі, в розвитку нашої діяльності, а не на конференціях, не підсавками голосів, не дрібницями формалізму.

Коли ж Ви щиро й переконано думаєте, що пишете в “циркулярному” листі, коли пересвідчені, що партія працюючого люду (соціалдемократія) на Україні має підстави для існування, коли визнаєте, що її розвитку треба допомагати, коли самі себе чесно, без хитрощів вважаєте за членів *такої* партії і хочете нелукаво працювати в ній і для неї, – то я і, думаю, всі наші товариші, підемо охоче назустріч вашим намірам. Охоче забудемо твердження Степанківського, що на Україні нема й не може бути тепер соціалдемократії, (які Ви особисто піддержували в приватному листі і “опрокинули” в “циркулярному”). Охоче будемо брати участь разом з вами в партійних виданнях і совісно йти до мирного розв’язання питань нашої політики та тактики (наприклад, хоч би питання виборів до 4-ої Думи (правда, з великим запізненням) або з’єднання з Рос. С.-Д. П. і всяки інчі).

Ви знов можете мені сказати, щоб я не брався до того, чого не розумію, як сказали про мою відповідь Степанківському. Я ж скажу Вам, що тут нічого мудрого, Андрію, немає і щоб мати право говорити про це, не треба бути чимсь особливим. Колись Ви визнали за мною таке право. Пам’ятаєте, як я написав листа до “Праці” про укр. большевиків та меньшевиків? Тоді Ви хвалили мене, вітали мої тверезі й розумні думки і не думали, що я дався втягнути себе в непідходящу мені сферу політики. Бо тоді мої думки де в чому підкріпляли Ваші. Тепер же, коли я виступаю проти Вас, Вам (може, й щиро) здається, що я “дався себе втягнути”. А річ проста:

ні тоді, ні тепер я нічого мудрого не говорив і не говорю, висловлюю тільки твердо і просто те, що думаю, маючі весь час на увазі (як і тоді, так і тепер) розвиток *робітничого руху* і всього, що йому допомагає. Поділ на большевизм і меньш., як і поділ на молодокраїнців і ще когось, – шкідливо для *укр. робітнич. руху*, я і говорю це як можу.

На закінчення прошу простити мені різкість мого останнього листа до Вас, викликану, правда, Вашою ж різкістю. Сподіваюсь Ви мені одповісте на цього мого листа.

В. Винниченко.

№ 3

30.IX.1912.

Признаюсь Вам щиро, Андрію, я не розумію, чим я Вас образив? В друкованому листі я не написав нічого такого, чого б не було в писаному приватному. Заговорити ж публічно я мусів, бо не тільки від Вас дістав листа з критикою моєї відповіді Степанківському. Були й інші “прихильники”, яким я відповідав. А що я публічно заговорив про те, що Ви писали приватно, то й в цьому, мені здається, нема ніякої образи для Вас. Адже ж я писав не про *особисті* справи, а про громадські, публічні. Ще раз говорю, справді не розумію, в *чому саме* образа. Може, в думках, висловлених там? В такому разі теж не розумію. Приватно я Вам писав далеко “палкіше” (як Ви висловлюєтесь). А тим часом для Вас не було нічого образливого.

Одним словом, я не сподівався, що Ви подивитесь на справу з такого погляду. І коли хочете, то й я міг би образитись на Вас за дещо. Наприклад, за те, що Ви легковажно, верхоглядно разом з Вашими однодумцями дорікаєте (і смієтесь навіть з того), що я ніби, не розуміючись на справі, говорю про неї. Не хочу Вас переконувати, тільки для пояснення своєї думки скажу, що ця справа (справа соціалізму, як взагалі, так особливо на Україні) знайома мені хоч би вже через одне те, що я стільки ж читав і книжково знайомився з нею, як і всякий, хто вважає себе за політика. Але мало того, образа єсть в тому, що соціалізм для мене є *все*, він для мене не тільки політика, соціологія, економіка, він – світогляд, етика, космогонія, він те, що трудно росте, але проросте в кожному соціальному організмі. Це (подекуди ще непомітна) бактерія, яка змінить хімічний склад світового людського тіла разом з його душею. За цей світогляд я вже багато потерпів, не тільки від тих людей, які називаються урядом, але й тих, які звали і звать себе соціалістами. За цей світогляд я готовий ще терпіти, бо я від його не можу одірватись з такою самою фатальністю, як клітка дерева не може сама собою одірватись від всього його єства. Сказати мені, що я не розуміюсь на цьому, себто не думаю, не болю, не шукаю (що тільки й єсть людським розумінням) – я мав би право вважати за образу. Я цього не робив через те, що в даному разі *чесний з собою*, що я перед собою знаю, чи розуміюсь, чи ні, чи болю, чи так собі тільки говорю. І раз я чесно сам собі здаю з того справу, то думка людей, які не знають мене – не може мене ні образити, ні зворушити, а тільки викликати бажання вияснити їм непорозуміння. І то тільки таким людям, які, на мою думку, варті того.

Ви можете сказати, що тут ішло не о соціалізм, а о форми поступовання партій, о боротьбу за методи осягнення соціалізму, о політику і ближчу тактику організованих груп – нації (української). Але я так не поділяю. Для мене нема політики соціаліста, який не має на мети розвиток ідей соціалізму. Національний момент для соціалі-

ліста є важний. Парламентські форми боротьби також. Форми державного устрою теж повинні його цікавити. Релігія, література, естетика, педагогія, словом, все для соціаліста мусить мати значіння. В певний час, в певних умовах одні моменти займають домінуюче головніше місце. Так наприклад, для укр. соціалістів в даний момент національне питання. Але в тому й то річ, що розуміють під національним моментом. Він є частина складного цілого. Але деякі люди роблять його більше цілого. Тоді вони називають таку аномалію – реальною політикою і взагалі політикою, “Великими Ділами” і т. п. Деякі роблять цей підлог свідомо. Деякі ні. А для того, щоб надати своїм операціям вірогідний вигляд, прикрашаю[ть] їх всякими хитрими словами (називаючи їх “науковими”). Чим більше буде таких слів, туманности, превиспренности, тим “науковіше” вважається підлог.

Так я розумію соціалізм, ту справу, про яку брався говорити. Отже соціалізм і політика для мене нерозривні. Тільки я дивлюсь на перший, як на ціле, а на другу, як на частину. Ви – навпаки. Можливо, що я за національний момент міг би й на смерть піти, (коли б трапилась така ситуація) але знов таки робив би це в цілях цілого – соціалізму, визволення пригноблених і всієї людськості. Політика ж (національна) пануючих кляс направлена до протилежного. Їм не треба *цього* цілого, у них є інше. Вони не про його не говорять, іноді ж самі не знають свідомо, але клясовий інстинкт їм підказує, що треба робити. Недурно соціалісти перших часів так боялись національного моменту!

Отже, сподіваюсь, Ви розумієте, що я мав би також право образитись. Але цього не робив і не роблю. Міг би також образитись за “безбатченство”, яке Ви накидаєте нам. Але не *образився*, а тільки *обурився* Вашою свідомою нещирістю.

Кілька днів тому я написав Вам листа з приводу циркуляра, так що не буду повторюватись. В цьому листі Ви все таки називаєте себе с-д-ом. Я хочу Вам вірити, але боюсь, що у Вас не вистарчить мужества признатись, що ідеї молодукраїнства не погоджуються з соціалізмом. Ви це й самі знаєте. І не знаю, як Ви вийдете з цього конфлікту (коли, знов скажу, тут нема ніякої “політики”). У всякім разі од всієї душі щиро бажаю зостатись з Вами, Андрію, товаришом і партійним і особистим. *Образити* я Вас не мав на меті, даю слово, просто обурився і висловив різко те, що думав. І тому за *образу* прохаю у Вас прощення і обіцяю бути толерантнішим у виразах. (Але прошу з свого боку не давати мені приводів своїми виразами).

На “крадіж” архиву я дивлюсь простіше, ніж Ви, і не бачу знов *образи*. Це – вчинок грубий, фізично-насильний, але з мого погляду не є неморальний. З *ворогами* треба бути ворогом. “На війні як на війні”. Степанківський сам оповістив нам війну. Ми прийняли виклик. Ви питаєте, як цінити сей вчинок з погляду моралі пригноблених? Удачним, енергичним і, значить, моральним з *нашого погляду* і поганим, шкодливим для вас і, значить, неморальним *на вашу думку*. Заявою Степанківського ви фактично поставили себе в ряди *противників* соціалізму. А раз так, то ми не можемо покладатись на те, що ви будете з нами поводитись, як *товариші*. Дійсно, Чикаленко – мій приятель, але Ч. ніколи не був перекиньчиком. Перекиньчики ж (історія і досвід нам то показують) найбільш антипатичний елемент. Рідкі екземпляри мають пошану після свого зрадництва, як в однім таборі, так і в другім. Степанківського хвалять, але разом з тим і зневажають ті ж самі, до кого він пристав. Вас я не вважаю перекиньчиком, бо вірю, що Ви щиро ставитесь до тих питань, які виникли тепер, що Ви чесно думаєте і, коли буде потреба, так же чесно визнаєте свою помилку, (як що обставини й умови покажуть Вам її). Я вірю, що Ви не може-

те почепить на себе якусь науку, щоб під її охороною, свідомо шкодити тому, чим називаєтесь.

І через те, коли Ви говорите, що Ви с-д-т, я Вам вірю і вважаю своїм товаришом. І *тепер* на “крадіж” не погодився б і назвав би його неморальним вчинком.

Особисто ж у Вас нічого не “кралося”, і тому особистої образи немає.

4.Х. Гайдельберг.

Цього листа писав Вам в той же день, як дістав Ваш, але обставини примусили мене не скінчити його. Писав у вагоні при дуже несприятливому настрої. Звичайно, я тримаюся і тепер тих самих думок, хоч висловив би їх, може, інакше.

Ви, певно, вже одповіли мені в Париж на мого останнього листа. Але я не мав змоги діждатись його, за кілька днів вернусь до Парижу і перечитаю.

Будь ласка, Андрію, напишіть мені, чи не може банк почекати мені на чергову виплату один-два місяці. У мене тепер така сила видатків, що я цілком заплутався в боргах. Я лічу свою матір, і це в мене одняло біля 2000 корон. Не маю, чим жити. Мушу якось виплутатись.

Може, Вам неприємно після всього нашого спору робити мені якісь послуги, то будь ласка, напишіть про це щиро і дайте адресу директора банку. Я розумію, що маю вигляд нахаби, звертаючись до Вас, але прошу мене вибачити і отверто сказати, що Вам це неприємно.

Всього найкращого

В. В.*

National Archive of Canada (NAC). – A. Zhuk Collection (MG30 C167). – Vol. 4. – F. 12.

Листи Миколи Залізняка до А. Жука**

№ 4

11.VIII.1912***

Дорогий Андрійку!

Твій лист одержав учора. Статю Володі Степанківського я читав ще у Львові, зараз як вийшов з криміналу, мені звернув на неї увагу Панейко. Відповідь Л.Юркевича і В.Винниченка читав уже тут. Обидві ці відповіді справляють на мене сумне вражінє, а відповідь Винниченка, при всій її ширості й безпосередности, ще й смішна. Обидва вони, на мою думку, за деревами не бачать ліса, себ-то двох найважніших річей: 1) що конче треба пристосовувати роботу соціалістично-революційної української інтелігенції до реальних обставин *українського* життя, до реальних обставин життя українського народу, 2) що конче треба перевести ревізію національно-політичних поглядів і виправити власну національно-політичну, не програму (така бодай на папері є), але ідеологію, і сею ідеологією перейняти весь наш рух, або, як кажеш ти, проявити національно-політичну активність. У нас дійсно, на жаль, сеї активности не було. І власне брак *сеї* активности є головною хворобою і у.с.д. і у.с.р., яка не дозволяє їм вбити ся в силу, а зовсім не співробітництво з “бур-

* В кінці листа помітка А. Жука: “6.X.1912 відповідь А. Ж.”

** Помітка на початку листа: “Відповідь 15.XII.1912.”

*** Помітка А. Жука: “Відповідь 22.VIII.1912. А. Жук”.

жуазним українським рухом”, яке, на мою думку, є лише проявом розвою реалізму і здорового національного розуму. І поки ми не проявили сеї активності, доти все будемо мертвим етнографічним додатком до російських партій, доти все навіть “свідомі українці” будуть масово працювати в російських рядах. Але се ще [не] найбільша біда. Головна біда в тім, що як не витвориться і відповідно не проявить себе *національно-політично-революційний український* напрямок, цілий український рух на довгі десятиліття знову застрягне в болоті принципіальної неясности і істновання “для домашнього обиходу” (в найширшим розумінню сього слова), а тим самим прогавить і не використає цілого ряду таких можливостей, які дають обставини навіть теперішнього російського політичного життя.

Знаєш, по ширости кажучи, при читанню відповіді В.Винниченка прийшла мені на думку така аналогія. Він і йому подібні, а їх у нас страшенно багато серед українських соціалістів, се потомки й духові ідеологи, очевидно змінені відповідно до обставин сучасного життя, тої української “черні”, яка мала лише неясні бажання вирватися з пут соціальної неволі. І ся чернь і її теперішні ідеологи не мали жадної виробленої і взагалі ніякої політичної ідеології, вони не мали жадної творчої суспільної думки; вони вмiли руйнувати, але не вмiли творити. Своім союзом з Московою “чернь” умiла зруйнувати наше національно-політичне жите; виступаючи проти української шляхти, яка репрезентувала політичні стремління нашого народу. Чернь думала, що Москва може їй вибороти кращий соціяльний устрій, і за сю евентуальну поміч жертвувала свою нац.-політичну самостійність. Її ідеологи в теперішности так само готові жертвувати і жертвують свої національно-політичні стремління за “ортодоксальність”, “літературний соціалізм”, “чистоту клясових інтересів” і т. д. Наслідки від сього тепер можуть бути такі самі сумні, як були. Погравши на струнах демагогізму, Москва добилася від укр. старшини уступок політичних і дала їм уступки соціяльні, прийняла жертву, розуміється, зі сторони шляхти. Українське політичне життя зникло, а з ним зникла на довгий час для “черні” навіть *можливість* боротися за свої права.

Тим часом, якби українська політична ідея перемогла, чернь сеї можливости не стратила би, вона мала би її доперва не в 1905 р., а вже в другій половині XVII ст. і очевидно від того часу аж до 1905 р. далеко більше могла би вибороти для себе. Про користі не соціяльного, а загально-культурного характера, які забезпечила би “черні” навіть найгірша українська державність, я вже й не говорю. А тим часом без відповідного, хоч би й мінімуму, культури народних мас годі надіятися на здобуте тревалих соціяльних полекш.

Усе се можна дуже розвинути. Я таки думаю, якщо доведеться до Львова вернути або як буде можливість і поза Львовом пробуваючи, видати цілу брошуру з приводу отсих трьох виступів; в сій брошурі розгляну насамперед саму полеміку, а потім постараюся виказати усі хиби українського революційного руху – і теоретичні і практичні – критикуючи його з погляду національно-політичного; разом постараюся угрунтувати й саму потребу і неминучість такого погляду.

Думаю, що робити в сім напрямі всім нам треба. Берімо приклад з Липинського. Його дві роботи в виданній ним книзі “Z dziejów Ukrainy” (незалежно від національно-політичної ваги, яку має поява самої книги) незвичайно інтересні й важні, як проба розглянути з нового погляду найважніші події з нашого минулого життя. Щодо багатства думок і свіжости поглядів, сі роботи перевищають все, що я досі читав з історії України. На мою думку Липинський сими двома роботами зайняв

серед української суспільної думки перше місце поруч Грушевського. Значіне його робіт для нашого національно-політичного виховання й освідомлення може бути величезне. Конечно прочитай ці статі: “Dwie chwile z dziejów porewolucyjnej Ukrainy” і “Z dziejów walki szlachty ukraińskiej w szeregach powstańczych pod wodzą Bogdana Chmielnickiego”. Поки що се в нашій літературі явище незвичайне, просто одиноке.

Покищо кінчу на сім. Щодо мене, настрій дійсне не особливий. Читаю німецьку філософічну літературу й виробляю в собі уміне до чисто абстрактного думання й розуміння філософічної літератури. Здоровлю тебе і жінку твоєю щиро. Здорови всіх інших. Пиши.

Твій Микола.

№ 5

11.XI.1912. Липськ

Дорогий Андрію!

Давно вже не писав я тобі – от мандрував з Пешту до Відня, а з Відня сюди, щоби остаточно облизня спіймати. Отже тепер сиджу в Липську і нікуди рушати поки що не думаю. Настрій не особливий, але маю зате багато часу – тому багато думаю про різні річі з нашого життя, досить читаю, а також дуже пильно взявся до англійської й італійської мови. Хочу скористати з того, що маю тепер примусово добру нагоду до вивчення сих мов. Се не пропаща робота. Що чувати коло тебе і що з новим рухом? Як був у Відні, бачився з Левинським, Троцьким, Донцовим. Вони звідкись уже знали, що я по твоїй стороні, й дуже накинулися на мене. Писала мені жінка, що у Львові є тепер *Володя*. Чи довго він тут буде і чи не міг би, як буде вертати, заїхати до мене.

Ну, що ж ти скажеш про *Балканську війну*? Після мене, се цілий переворот почнетесь в політичних відносинах цілої Європи, який не може минути без сліду і для нас. Але читаю “Діло” і бачу, що у нас навіть проб нема, щоб *зорієнтуватися в ситуації*. Таке вражіння маю, ніби люди до тої міри придавлені важкими злиднями біжучої хвилі, що у них навіть пропала здібність глянути отвертими очима на ширший світ, зрозуміти, що там діється. А те, що тепер діється, викликає тисячі думок, які всі тісно зв’язані з нами, з нашими надіями, з нашим положенням і т.д. Драгоманів колись з приводу німецько-російських відносин і турецько-російської війни писав річі, які не стратили свого інтересу ще й досі. А се це так тяжко було тоді освітлювати світові події з українського погляду, бо який був український рух тоді, а який він тепер.

Найважнійше, на мою думку, є те, що тепер *слав’янські держави* на Балкані займуть місце Туреччини в концерті великих держав. З сим в’яжеться також цілковита *емансіпація сих держав від Росії*. Австрію сі побіди балканських держав можуть дуже дорого коштувати, і, якби ні уложилися добре для неї відносини тепер, за якийсь час конче прийде до того, що балканські держави схотять економічно стати на своїх ногах і *замкнуть Австрії дорогу на Балкан* і через Балкан. Се може потягнути за собою такі можливости. 1) Або буде війна з Сербією і не знати, чим се скінчиться і чи не вмішається тут Росія. 2) Або Австрія буде змушена всю увагу сконцентрувати на упорядкування своїх внутрішніх відносин (се мало імовірно). 3) Або мусітиме звернути увагу і апетит в сторону *укр. провінцій в Росії*. Моя основна думка така: за 10-20 літ Балканські держави будуть для Австрії неперекорним

муром для її економічного розвитку в сім напрямі. Тому самотнім виходом буде *лише Україна*. Але на сю тему можна багато і різних річей писати й з різних сторін освітлювати сю справу.

Пиши, що у Львові чувати.

Моя адреса: Leipzig, Königstrasse, 12.III St.

Здоровлю тебе і жінку твоєю щиро. Здоровлю всіх товаришів.

Твій Микола.

Там само. – Vol. 4. – F. 13.

Листи В. Степанківського до А. Жука

№ 6

24 Bolingbroke Rd
West Kensington,
London, W. 25.VIII.1912*.

Серце Андрію,

Листа твого докладного, з Домажиру, дістав і тут відповідаю на дещо, на решту відповідь згодом.

Я рішучо стою на тім становищі, що ми не виходимо з Партії** . Крім вигід, які, на мою думку, нам даватиме така позиція (я тобі писав вже раз за них, коротко), я гадаю, що ми не маємо й права кидати партію*** . Не забувай, що я є членом Ц.К., вибраним на нашому останньому з'їзді. Крім мене, здається, ще їден Ціхоцький є в тій самій офіційній ролі (про це, між инч., треба б зібрати певні відомости) – Рибалка ж є самозванцем^{4*}; оскільки він виступає від імені центральної управи Партії.

Кажу знову, я гадаю, принаймні щодо себе особисто, що коли повноправний з'їзд наших товаришів доручив мені, разом з инчими особами, репрезентувати партію до її наступного з'їзду, то я не можу кидати її тепер. Лише з'їзд може увільнити мене від моїх обов'язків. І те, що я стою тепер на “молодоукраїнській” позиції, не одміняє справи ні на вершок^{5*}, бо, ставаючи на цю позицію, я лиш стараюся формулювати те, що видається мені характерним відносно цілої Партії. Власне, якраз навпаки, формулюючи в міру сил своїх, нашу теперішню ситуацію, я гадаю, що я роблю те, що мені в суті доручив наш третій з'їзд, оббіраючи мене одним з репрезентантів нашої Партії. “С-д –изм” збанкрутував^{6*} – це ясно видно як з безуспішности Рибалчиних заходів коло “Н. Голосу”, так і з його ж таки спробунків скликати с.-д. нараду чи конференцію. Але оскільки наша Партія живе, оскільки люде, що її творили і творять, не вимерли, не відійшли до приватного життя, а навпаки, далі енергійно працюють на громадсько-політичнім полі, то я вважаю, що нашим обо-

* Помітка А. Жука вгорі листа: “Відповідь на дещо 9.IX – цірк. Лист і 12.IX А. Ж.”.

** На полях помітка А. Жука: “Так”.

*** На полях помітка А. Жука: “Так”.

4* На полях помітка А. Жука: “Можливо”.

5* На полях помітка А. Жука: “Слушно”.

6* На полях помітка А. Жука: “Не с-д, а щось иншого збанкрутувало”.

в'язком є (нашим – тобто нас, що були уповажені на певні офіційальні ролі)* знайти формулу, яка б була остільки життєвою, щоб могла поставити ґрунт, на якому наше товариство могло б знову відновити свою тепер часово загублену організаційну зв'язь.

Внишне життя імперативно вимагає нашого відродження, а “с.-д.-изм”, яко теорія, що нас зв'язувала до купи, *пережив себе*** . “Молодоукраїнство” є спробунком знайти нову формулу, яка, точніше опреділяючи нашу суть, ніж це робив “с.-д.-изм”, дала б нам спроможність вилити знову нашу традиційну духову єдність в організаційній цілості.

Оце єсть моя точка погляду.

Восени, по тому, як ми з тобою *побачимось* і обговоримо безпосередне усі справи, я пляную виступити публично *яко член ЦК нашої партії*, з листом до наших товаришів, підписавши листа своїм повним іменем і стаючи на молодоукраїнську позицію, яку до того часу ми встигнемо добре удосконалити. Такий лист буде непереможною “провокацією” і він примусить кожного з наших товаришів відкликнутися на нього так чи інакше***, і pomoже підготувати з'їзд. Лист цей буде лиш додатком до того, що вдається зробити під час особистої подорожі по Україні, яку я *постараюся зробити обов'язково*. Листа ми, розуміється, зредагуємо укупі. Добре було б, якби до того часу так підготувати справу, щоб по появі мого листа в друковій негайно з'явилася в друковій заява Закорд. Групи, *попираюча лист*. Це було б кольосально добрим початком, бо дало б нам усі вигоди твердої офіційальної позиції на самім початку. Тому, конкретно, ми приходимо властиво до того, з чого почали давніше, а саме: треба робити Зак. Групу *цілком нашою, щоб потому* – через 6–8 тижнів – могли користуватися сміливо її фірмою. Крім фірми Зак. Групи у нас, кажу, є ще й фірма бодай *частини* Центр. К-ту Партії – отже з боку офіційального ми стоятимем зовсім не так зле – у всякім разі ліпше, ніж “С.-д.”.

Зак. Групу зробити нашою можеш лиш ти, і хай це буде нашою конкретною постановою, що ти відразу берешся, найліпшими тобі видними способами, за це діло^{4*}.

Молодоукраїнство стоїть в тісній зв'язці з твоєю “Працею”, а “Працю” видавала З. Група? Отже робота твоя пов. бути легка – тим більше, що Дорошенко, який в данному разі єсть також одиницею, є на нашому боці.

Щодо завдань моєї подорожі по Україні я цілком згоджуюся з тобою. З'їзд з 8–10 душ, по всіх цих офіційальних виступів Ц.К. і З.Гр. – розв'яже нам всі офіційальні труднощі. Ми будемо прямувати до того, щоб з'їзд санкціонував молодоукраїнство, змінив назву партії. Цьому з'їздові ми мусимо старатися^{5*} *надати особливої ваги*, оскільки до цього часу наша партія властиво була *не партією*, а рухом *студентів і молоді*. Цей з'їзд мусить стати чимсь на кшталт справжнього установчого з'їзду – і тут треба буде подбати за віднайдення відповідних юридичних приклучок^{6*} щоб це зробити зручно. Завданням з'їзду буде висунення такої плятформи, на якій ми могли б з'єднати усі наші молодоукр-кі елементи – і Ліпінського, “Снопівців”, і Залізників,

* На полях помітка А. Жука: “Отсе головне”.

** На полях помітка А. Жука: “Се можливо”.

*** На полях помітка А. Жука: “Та й без листу треба зробити”.

^{4*} На полях помітка А. Жука: “Що вже робися”.

^{5*} На полях помітка: “Жук тільки”.

^{6*} На полях помітка А. Жука: “Се можна, легко”.

і Кушніра etc. Бажано було б, щоб навіть Рибалки могли лишитися* з нами. Але як вони лишаться до кінця упертими, то необхідно, щоб їх примусили вийти.

Швидко по цьому скликаний Великий з'їзд з дійсно солідних людей, про яких ти пишеш, – Ліпінський обов'язково мусить бути з нами – його книжка це цілий скарб на нашу користь! – був би початком дійсної роботи на ґрунті розв'язаних попереднім з'їздом (з 8-10 душ) офіціальних вузлів.

Розуміється, другою евентуальністю могло б бути, що нам самим довелось б виноситись з партії, але проти цього ми мусимо боротись до краю**, і я таки не вірю, що нам це довелось робити.

Нововідроджена партія, сильна злукою всіх молодокр. елементів, з організованою агентурою по всіх столицях Європи, – бережись, Московщино!!

Я добре бачу всі труднощі, що перегороджують нам дорогу, але, з другого боку, не треба їх і перебільшувати.

В Львів я сподіваюсь прикатити наприкінці вересня (тоді десь привезу з собою і журналіста). До того часу, крім З. Гр., мені здається, що ти мусів би написати дуже зловредну статтю*** такого сорта:

Історія нашої партії за 11 літ, заг. історія політичного руху на Україні в ХХ ст. План: а) перший період нашої партії, який характеризується “Самост. Укр-ною”, І-ми числами “Гасла” і “Селянина”, перш. Вид. “Дядька Дмитра” в) с.-д.-ний терор в всерос. револ. рухові, і рецепції нами с.-д.-чної прог. і назви і с) наші т[овари]ші двигають сучасний укр. нац. рух. Наша партія ввесь цей час лишається сама собою, і^{4*} між инчим Н. Голос святкував її десятиліття. Проістнувавши, отже, 10 літ, ми були с.-д.-ами (в кавичках) лиш в іден з періодів нашого життя^{5*}. Партійна традиція і навіть партійний склад – лишився тим самим впродовж цілого нашого життя, і наш партійний пульс б'є тепер, як він бив в 1901 році^{6*}. Зміни програм і назв нас не змінили. Ми були і єсьмо молодокр. українцями.

Цілу статтю треба б зкласти по можности з вдалих цитат з нашої партійної літератури. Така стаття буде найбільшою нашою зброєю, і якщо ти видрукуеш її в “Ділі”, а потому возьмеш там з 50 номерів його і розішлеш по наших т-шах, то нехай собі Рибалка або Винниченко скільки хочуть кричать про нашу природженну с.-д.-чність, а проти цитат не втнуть. Я такої статті не можу написати, бо в мене нема під руками матеріялів – партійної літератури, а ти таку статтю – на 200 рядків, – напишеш митью^{7*}.

А з свого боку постараюся написати статтю про якийсь другий бік. Напр., може, про неуспіх с.-д.-изму в Англії^{8*}, де 65% населення пролетаріат, і про “колосальний успіх” с.-д.-изму на Україні, де пролетаріат не грає жадної першорядної ролі в ек[ономічному] житті.

* Помітка А. Жука: “Се важче”.

** Помітка А. Жука: “Так”.

*** Помітка А. Жука на полях: “Чому зловредну?”

4* Далі закреслено: “як вірно сказав «Наш Голос»”.

5* Помітка А. Жука на полях: “Правда”.

6* Помітка А. Жука: “Може, трошки меньше!”

7* Помітка А. Жука на полях: “200 рядків мало, я не можу коротко писать, та ще з цитами, чого захотів!”

8* Помітка А. Жука на полях: “То згодиться просвітою”.

Такими статтями ми дамо дійсну відповідь і Винниченкові і Рибалці і розчистимо дорогу нашій справі.

Отже – ти пишеш?!* Хай це буде наша друга конкретна постанова: Ти пишеш негайно статтю про історію укр. пол. руху в ХХ ст., зкладену головно з вражаючих цитат, і підкреслюючи одночасно нашу безперервність існування впродовж 11 літ. Твоя мета показати *абсолютну безпідставність* їхнього називання нашої партії с.-д.-чною**.

* * *

Пришли мені *не гаючись* адресу того оборонця в Бельгії. Може, я до нього поїду – це коштувало б зовсім не дорого звідти. Гроші – це дійсно найголовніше питання тепер, і ми будемо мусіли щось приміркувати! Не гайся з адресою оборонця і їдного дня.

Про Янчевець[кого]. Досі маю ще дуже мало, але чекаю незабаром від одного сватка, що поїхав тепер до Персії і обіцяв розвідатись про все.

Не відкладай з Зак. Гр. і з статею, бо це ж за 6-8 тижнів я либонь буду ві Львові і тоді будемо мусіли пхати справу далі, то треба, щоб був підготований ґрунт. Це добре, що ведеш широку переписку з людьми, я теж переписуюсь з цілою силою люду, і в той спосіб держатимемо їх поки що в нашій сфері впливу: Донцов пише, що він *в душі* з нами, але вважає неполітичним (?) виступати з цим отверто. Маю листи від Валентина [Садовського], Прокопа [Понятенка], Драгоманова, Симона [Петлюри]***.

Пишу Ліпінському^{4*}.

Тут стараюся організувати справу так, щоб машина робила і без моєї присутності в Лондоні^{5*}. Чекін до справи абсолютно не надається. Англійської мови не знає, українства не тямить, жінка жидівка з қацапськими симпатіями, сам вічно брудний, нечесаний, нетактовний – такий лише зіпсував би все діло. Але в нас буде представник дуже чудовий^{6*}.

Треба, щоб ти провадив далі підготовку Інф[ормаційного] Бюро^{7*}. Веду в цій справі дуже важливу переписку з Кушніром. Чи не можна б якось так зробити, щоб Ін. Бюро і будуча наша З. Група Молодоукр. Партії становили щось єдине організаційно?^{8*}

Лист Залізняка дуже цікавий^{9*}.

Слухай! Потрібні таблички до чарівного ліхтаря. Посилаю тобі розмір. Це є конче потрібним і *якнайшвидше*, бо чоловік має *незабаром* читати лекцію про Україну. Потрібно також 3–4 українських пісні на грамофоновім кружку! Це гвалт негайно мусить бути. Відповідай за це *відразу!!!* Хай хтось дасть на це грошей, бо це необхідна річ^{10*}.

Твій Володимир.

---

* Помітка А. Жука: “Коли? Якби мав час. То вимагає роботи, з рукава не витрусиш”.

** Помітка А. Жука між рядків: “То вартє”.

*** Помітка А. Жука між рядком: “Що ж вони?”

4* Помітка А. Жука на рядку: “Що? Для чого?”

5* Помітка А. Жука на полях: “Добре!”

6* Помітка А. Жука на полях: “Ого!”

7* Помітка А. Жука на полях: “І як же?!”

8* Помітка А. Жука на полях: “Персональна унія хіба”.

9* Помітка А. Жука на полях: “Аякже!”

10* Помітка А. Жука під рядком: “Про се вже написано до Києва”.

№ 7

24 Bolingbroke Rd.,
West Kensington, W
17.IX.1912*

Голубе Андрію! На доповнення до свого попереднього листа, – видається мені *скрайно важливим*, щоб скористувати сприяючими обставинами, утвореними вчинком Л. Рибалки і О. Назаріва, *перетворити в енергійний спосіб, Закард. Групу, в наш перший організаційний зародок*, т. би мовити, ембріон нашої молодоукраїнської партії. Хочу вірити, що тобі пощастить це зробити справно, швидко і зручно.

Нашим наступним кроком вважаю натякнуте тобою негайне утворене нашого Ц.К., чи, ліпше, негайне відроджене ЦК УСДРП *буви. Р.У.П.*, вибраного на III-ім з'їзді. Жду *твоєї ініціативи* в цій справі – тобто якогось знов циркуляра чи чогось в тім роді, що давало б вигляд офіційної формалістики. *Не барися з цим*. Тут посилаю тобі копію з мого листа Рибалці**, посланого йому рекомендованим пакетом.

Не забувай, що на твоїх кроках ві Львові і на їх безпосередніх наслідках властиво зачинається наша молодоукр. Партія, яко організація. Переймися священною важливістю твоєї місії. Вчора дістав чудового листа від Липинського. Радію, що ми маємо такого одностудця: за нього дав би п'ять Винниченків (з політичного шта[н]дт-пункту). Донцов писав мені, що *в душі* він цілком співчуває нашим поглядам, але що вважає неполітичним (?!) їх висказувати.

Пришли мені нову писанину Винниченка.

Щодо статті: треба *конче*, щоб вона появилася тепер. Солідне оброблене теми можна відкласти надалі, але газетна стаття *мусить* бути написана тепер. Ти добре сам розумієш вагу її негайної появи. Доручи написати її Дор-кові, як що маєш за мало часу сам.

Отже – *успіхів, енергії, сприту!!* Жду от тебе веселих чуток, що Молодоукраїнська Партія *фактично* зародилася!

Щиро твій Володимир.

№ 8

Копія листа В. Степанківського до Л. Юркевича***

24. Bolingbroke Road
West Kensington, W.
16. Вересня. 1912.

До вп. п. Л. Юркевича, члена УСДРП був. Р.У.П.

Високоповажний п.Товаришу.

До мене дійшли чутки, що Ви, вживаючи імені Центральн. Комітету нашої Партії, без законного уповноваження Вас на це провадите переговори з членами “Р.С.Д.Р.П.”, в напрямі об'єднання нашої Партії з цею останньою; як також, що Ви, виступаючи під тією самою фірмою Цен. К-ту нашої Партії, дозволяєте собі на негідні члена Партії вчинки брутального характеру супроти наших партійних товаришів, виконавців накладених на них Партиєю важливих обов'язків.

* Помітка А. Жука вгорі листа: “NB Таблички, грамофонові кружки etc! NB”;
“Відповідь почасти 21.IX.1912. А. Ж.”

** Див. лист № 8.

*** Вгорі помітка А. Жука: “Непотрібний і шкідливий крок. Написано 21.IX.1912”.

Яко член Цен. К-ту УСДРП був. Р.У.П., обраний III-м партійним з'їздом н. партії, запрошуюю Вас, Товаришу, дати мені негайні пояснення про Ваші вчинки і попереджаю Вас, що на разі Вашої відмови або неспосібності дати задовольняючі пояснення я буду мусів передати Ваше поведене на суд Т-шів, членів н. партії.

Одночасно вважаю своїм обов'язком повідомити Вас, що я перестеріг Центр. Комитет РСДРП проти зношення з Вами, яко з репрезентантом нашого Ц.К.

Сподіваючись на незабарні відомости від Вас

Остаю з поважанем

В. Степанківський. член Ц.К. УСДРП, був. Р.У.П.

Листи Л. Юркевича до А. Жука

№ 9

28.III.1912 р.

Ти пишеш Левині, що “про політику повинні писати ті, що на ній бодай трохи розуміються”, – такий ти робиш висновок, перечитавши мою статтю. Не знаю, що саме ти називаєш політикою, але коли зрозуміти се слово в твоїй фразі так, як його звичайно розуміють, то ти дуже сильно б'єш мене своїм присудом. Досі я писав і дбав тільки про політику, і коли ти зараховуєш мене до людей, котрі навіть “бодай трохи” на ній не розуміються, то я був би в надзвичайно *глутому* положеню, коли б в твоїх словах була правда. Але найти “об'єктивну” правду – значить самому повірити в те, про що йде мова...

Може, й справді згодом я побачу, що на політиці я і “бодай трохи” не розуміюся – досі ж я так не думав, бо прийти до такого висновку значило б змусити себе одійти від партійних і взагалі громадських справ. Не думав, кажу, і тому мій зв'язок з суспільним житем не рвав і не рву. Що ж до твого присуду, то маю його лише за свідотство твого *особистого* відношення до мене. Не гніваюсь і не ображений на тебе, але все ж прикро. Коли людина, до котрої ставишся дуже добре, щиро признається тобі, що ти в найдорогшій для тебе сфері – дурень...

Тебе дуже діткнули сплітки. Можливо, що я джерело одної з них, бо думав і свою думку висловлював одверто, що ти проти Юльцьової статі через “Kampf”. Але думаючи так, мені й до голови не приходило вважати се з твого боку за щось негарне. Я не вагаючись висловився б проти уміщення Юльцьової статі в “Н. Г.”, коли б дійсно Бадер через се не захотів би друкувати твоєї статі, бо чудесно розумію, що “Kampf” то не “Н. Г.” Отже, я признавав за тобою цілковите право виходить з сих мотивів. Але думав, що ти все ж помиляєшся, бо Бадер не може відкинути твоєї статі, скоро він прийняв її. Я, розуміється, знав, що ти збунтувався проти Юльця, *вже* маючи звістку про те, що статю твою прийнято.

Тепер про нотатку до моєї статі. Насамперед ти неправильно вживаєш слово “скандал” без лапок. Ніякого скандалу Д-ву я, розуміється, не робив би і вжив се слово в листі до Назарієва більше в іронічному значінню, а почасти і тому, що маю таке вражінє (з листів Назарієва), ніби ви всі там страшенно перелякані і коли хтось десь пердне, то Вам здається, що то вже вас з гармат бомбардують...

Д-в міг би дати нотатку лише тоді, коли б на се дали йому згоду Вольдемар і Дорошенко або один з них, і я питався, чи се дійсно так, чи не дав Д-в нотатки від себе тільки?... Що ж до Баска, то я з ним листувався, справу залагодив (просто сказавши, що статя *вже* видрукована), і він заспокоївся. Тепер я бачився з ним, і він

про се нічого не згадував. Чому ж то Д-ву раптом і без потреби захогілося спасати Баскову честь, рятувати його від “кровозмішення” з “сепаратизмом”? – не розумію. Тим то коли є більшість редакції для нотатки зо моєї статі – хай друкують, а не має, то – ні, а Баскова статя до сієї справи відношення *не має*.

Про брошуру Юльця висловлюсь, як перечитаю, бо досі її ще не бачив.

Що ж до Укр. Зов. Комісії, то підупад “Вперед” є для мене доказом, що Комісія є необхідною. Кажеш, що “Вперед” впаде, отже, нічого страшного не сталося б, якби він упав разом з такою Комісією, а сама проба такої організації мала б кольосальне значіння і, *можливо*, дала б позитивні наслідки. Ідея українського “сепаратизму” (такого, який ти пропагуєш) річ нова, і її треба *накидати* робітництву. Отже, коли не має інституції, котра б ширила “сепаратизм” і прихильність до “Вперед” серед заводового організованого робітництва, то воно само, з огляду на українську тупоголовість, до нової партійної течії не пригорнеться. Орган тютюнових робітників вже містить в останньому числі гостро антисепаратистичну статю, значить, вони *заводовою дорогою* борються з нами. Чому ж нам не зужити тієї ж дороги для ширення наших ідей і не заснувати нашої Комісії?

Щодо реальної можливости заснування її, то тютюнові робітники, залізничники і столяри могли б, зійшовши на свою конференцію, обібрати таку Комісію і на чолі поставити людину, котра до сього надається, а саме *Чернецького*. Думаю, що допис з Станислава (в ост. числі “Вперед”) свідчить, що ґрунт для сього в масах *вже є*.

Чехи заснували свою Комісію в 97 році, а в той час до чешськ. заводов. руху належало 7102 робітника. Як думаєш, чи се справді “в 1000 раз сильніше від нас”? Окрім того, чехи ніякого прикладу перед собою не мали і не думали над тим, чи вони в 1000 разів сильніше чи слабше від кого будь. Нарешті, чому ти лише для своїх негативних висновків покликаєшся на чехів – вони більше дають матеріялу для позитивних висновків, коли говориш про “сепаратизм”. Не забувай, що я не пропоную, аби наша Комісія зараз же засновувала українські нові союзи – її мета, се *об’єднати вже* організоване укр. робітництво, себто дбати про ширене *існуючої* заводової преси, вироблене способів приваблення *українських* робітників до *існуючих* заводових спілок, засноване в них українських бібліотек, відчити, оформлене робітничих вимог до фахових органів і секретарів для задоволення нац.-культ. потреб укр. робітництва. Нарешті евентуальне видавництво свого*.

№ 10

31.X.1912** Médical-Hôtel
26, rue Faubourg Saint Jacques
Paris

Андрію!

Вольдемар дав мені перечитати твій лист до нього, в котрому ти пишеш і про мене. Дозволь, отже, зробити кілька уваг до твоїх міркувань.

* Даліше закінчення листа не виявлено.

** Помітка А. Жука на звороті першої сторінки: “На святах або перед святами (1912, різдво) бачився з Левком у Львові, повертав з Росії, був там в справі «Дзвону». Був також в Москві, казав про зб[ірник] Порша, про організов[ану] в Катер[инославі] більшість в «Дзвоні “Му”» (?). Січень 1913”.

Можу повідомити тебе (коли ти ще не довідвся про се з “Вперед”), що Ц.К. УС.Д.Р.П. постановив: 1) розв’язати Зак. Гр. УС.Д.Р.П. і 2) зависити в правах членства до слідуєч. з’їзду партії А. Андрієнка, В. Немирича і В. Степанківського. В справі обох постанов прийняті мотивовані резолюції, але я не знаю, чи ред. “Вперед” надрукує їх, чи, може, просто зробить повідомлення про наші постанови.

Ми, розуміється, і самі знали, що Ви не підляжете нашим постановам, і ми подали* їх для того тільки, щоби зняти з себе всяку відповідальність за Вас – *компромітаторів* української соціалдемократії.

Ти тримаєшся тактики “не виносити з хати того, чого людям стороннім не треба знати”, але се помилкова тактика. Спільної хати у нас *немає* і не може бути.

Зогляду на се я ні трохи не соромлюся свого, як ти кажеш, “грабіжу” архіва, і мені і за вухом не свербить від твоєї погрози оголосити в пресі факт “грабіжу”.

Про “грабіж” я говорив досі тільки товаришам і коли не втаємничував в се людей сторонніх, то тільки тому, що не думав, що се буде їм цікаво. Коли ж ти думаєш поінформувати і ширші кола людей про долю архіва УС.Д.Р.П., то можеш – мені се байдужісенько.

На марне ти занадто розкриваєш свої карти і в таких квітчастих словах доводиш нам необхідність з’єднання з Р.С.Д.Р.П., сподіваючися таким способом виперти нас з партії. Такі твої і ваші сподівання я давно *спинив*. Розпочну ж її лише тоді, як ми кінчимо наш “спір”...

Мені було дуже весело від твоєї пропозиції “одкупитись” від “справи грабіжу”. Одно тільки можу відповісти тобі на се, що я не буду (як ти хочеш) робити секрета з сеї “молодоукраїнської” пропозиції. Я не хочу з тобою і з Вами жодної “приватної переписки” в громадських справах.

Здоровлю Л. Юркевич.

Вітав би Галю, але боюся, бо мені й досі сняться її страшні очі і крик під час експропріяції.

Там само. – Vol. 4. – Ф. 4.

ПОЯСНЕННЯ ДО ПРИЗВИЩ І ВИДАНЬ, ЗГАДАНИХ У ЛИСТАХ

Винниченко (псевд. Вольдемар) Володимир Кирилович (1880–1951) – член УСДРП, письменник, державний діяч і політик.

“Вперед” – щотижневий орган “незалежників” УСДП у Галичині, що видавався Порфиром Буняком у Львові з грудня 1911 до березня 1913 рр. Початковою метою була підтримка створення профспілки серед українських робітників. “Вперед” редагували Володимир Левинський і Антін Черницький. Газета була відновлена наприкінці 1918 р. і виходила щоденно і раз на місяць до 1924 р.

Донцов Дмитро Іванович (1883–1973) – член УСДРП, політичний журналіст і теоретик націоналізму, літературний критик.

Дорошенко (псевд. В. Немирич) Володимир Вікторович (1879–1963) – член УСДРП, бібліограф, літературознавець, перекладач, критик, громадсько-політичний діяч, член Наукового товариства ім. Т. Шевченка.

---

* Слово нерозбірливе.

Драгоманов Світозар Михайлович (1884–1958) – син Михайла Драгоманова, член УСДРП. Навчався у Київському комерційному інституті, пізніше був ректором будівельного інституту. В еміграції з 1943 р. Автор низки праць про батька.

Жук Андрій Ілліч (1880–1968) – громадсько-політичний діяч, член РУП–УСДРП, публіцист, редактор періодичних видань, кооператор, політичний мислитель, дипломат. Організатор і секретар СВУ.

Залізник Микола Кіндратович (1888–1950) – політичний і громадський діяч, публіцист, перекладач, дослідник світового державного федералізму, дипломат.

Кушнір Володимир (1881–1938) – публіцист, редактор “Ukrainische Rundschau” (1906–1910) – українського місячника німецькою мовою для інформації іноземців про політичні та культурні справи України, що виходив у Відні у 1903–1915 рр. Засновник Українського пресового бюро у Відні (1907). Редактор “Діла” (1911–1912), “Буковини” (1912–1914). З 1923 р. доцент Українського високого педагогічного інституту ім. Драгоманова у Празі.

Левинський Володимир (псевд. Левіні) (1880–1953) – публіцист, теоретик робітничого руху, політичний діяч. Один із засновників і лідер УСДП Галичини, соратник і однодумець Л. Юркевича, автор першої книжечки про нього (1927).

Литинський В’ячеслав Казимирович (1882–1931) – видатний український політичний діяч, історик, історіософ, соціолог, публіцист, теоретик українського консерватизму.

Меленевський Маріян (псевд. Басок) (1878–?) – політичний діяч, член РУП, співзасновник “Української соціал-демократичної спілки”. Член президії СВУ. Уповноважений Союзу Визволення України, в Туреччині популяризував ідею української державності і вів переговори про її підтримку. Репресований в УРСР.

Назарійв Олексій (1880–1918) – політичний діяч, член РУП і УСДРП. Брав участь у прилуцькому гурті Братства тарасівців (1896). Член української студентської громади в Петербурзі, з 1908 р. жив у Львові, бібліотекар НТШ. Співробітник СВУ.

“Наш голос” – щомісячник, орган УСДП і УСДРП, виходив у Львові з листопада 1910 до кінця 1911 р., всього 12 випусків. Заснований і редагований Левом Юркевичем.

Петлюра Симон Васильович (1879–1926) – політичний і державний діяч і публіцист. Член РУП і УСДРП. Головний Отаман армії УНР і президент Директорії УНР.

Пищанський Д. (псевд. Ціхоцький) – член РУП і УСДРП. Входив до Київської вільної громади РУП.

Понятенко Прокіп Дмитрович (1878–1971) – громадсько-політичний діяч, журналіст, письменник. Діяч РУП і УСДРП у Полтавській та Катеринодарській вільних громадах. У Львові був членом ЗГ УСДРП (1904). Співредактор “Вільної України” (СПб.). Представник УНР на Кубанщині. Після 1923 р. – на Кубані, у часах Другої світової війни переїхав до Казахстану.

Степанківський Володимир (1885–1957) – громадський і політичний діяч, журналіст. З 1911 р. і головним чином під час Першої світової війни розвинув жваву інформаційну діяльність про Україну, заснував у Лозанні Українське бюро та видавав тижневик “L’Ukraine” (1915–1920) і неперіодичне видання “The Ukraine”, а в Берні (у співпраці з Д. Донцовим) “Korrespondenz der Nationalitäten Russlands” (1916–1917; також франц. і англ. мовами); у 1918 р. перебував деякий час в Україні, але пізніше знову емігрував до Лозанни.

Троцький Микола (1883–1971) – журналіст і публіцист, родом з Луцька. Член РУП–УСДРП; переслідуваний російською владою, переїхав 1909 р. за кордон. У 1914–1918 рр. у Відні – член СВУ та співробітник його видань, у 1918–1922 рр. – секретар посольства УНР; друкувався в “Ділі” та інших виданнях; 1931 р. – редактор німецького місячника “Die Völkerbrücke”.

“Праця” – двомісячне періодичне видання Закордонної Групи УСДРП. Виходило у Львові в 1909–1910 рр. “Праця” була фактично фракційним органом партії, який намагався консолідувати український робітничий рух на основі легальних методів боротьби. Проводила думку про широку надкласову основу економічної боротьби робітництва. За це піддавалася критиці ЦК партії, М. Порша і Л. Юркевича як “опортуністичний” і “ліквідаторський” орган. До редакційного комітету входили А. Жук, В. Дорошенко, Д. Донцов і В. Садовський.

Чернецький Антін (1887–1963) – галицький громадсько-політичний і профспілковий діяч, журналіст. Чільний діяч УСДП Галичини. Співредактор періодичних видань УСДП “Земля і воля” і газети “Вперед” Член Національної Ради ЗУНР.

Юркевич Лев Йосипович (1884–1917 або 1918, Москва) – соціал-демократичний діяч і письменник, син заможного лікаря з гурту “українців польської культури”, що виник під впливом Володимира Антоновича, з 1904 р. – член Радикальної української партії, ідеолог УСДРП.

Ігор Гирич (Київ). Українські есеки: між національним і класовим вибором. Листи В. Винниченка, М. Залізняка, В. Степанківського, Л. Юркевича до А. Жука (вересень–жовтень 1912 року).

У публікації подаються тексти листів членів керівного ядра УСДРП до видатного партійного і громадського діяча, голови Закордонної групи УСДРП Андрія Жука. Ці листи зберігаються в канадському архіві А. Жука в Оттаві. Листування фіксує внутрішньопартійну дискусію, яка завершилася остаточним розходженням у середовищі українських еседеків на ортодоксів і молодоукраїнців, що сталося на ґрунті вироблення стратегії партії в питанні ставлення до ідеї самостійності України. Лідери партії Л. Юркевич, В. Винниченко, М. Порш, С. Петлюра залишилися на становищі ортодоксального марксизму і проблему національного визволення ставили на другу місце за здобуттям соціальних свобод. Натомість А. Жук, В. Дорошенко, В. Степанківський, В. Кушнір, М. Залізник услід за В. Липинським вважали, що національне визволення має передувати визволенню соціальному.

Ключові слова: державна незалежність України, ортодоксальний марксизм, молодоукраїнство, соціал-демократична виключність, національна солідарність.

Ігорь Гирич (Киев). Украинские эссеки: между национальным и классовым выбором. Письма В. Винниченко, М. Зализняка, В. Степанкиевского, Л. Юркевича к А. Жуку (сентябрь–октябрь 1912 года).

В публикации печатаются тексты писем руководящего ядра УСДРП к выдающемуся партийному и общественному деятелю, председателю Заграничной группы УСДРП Андрею Жуку. Эти письма хранятся в канадском архиве А. Жука в Оттаве. Они фиксируют внутрипартийную дискуссию, которая завершилась окончательным расколом в среде эседеків на ортодоксов и младоукраинцев. Лидеры партии Л. Юркевич, В. Винниченко, М. Порш, С. Петлюра остались на позициях ортодоксального марксизма и проблему национального освобождения ставили на второе место после достижения социальных свобод. В то же время А. Жук, В. Дорошенко, В. Степанкиевский, В. Кушнир,

М. Зализняк, вслед за В. Липинским, считали, что национальное освобождение должно предшествовать освобождению социальному.

Ключевые слова: государственная независимость Украины, ортодоксальный марксизм, младоукраинство, социал-демократическая исключительность, национальная солидарность.

Ihor Hyrych (Kyiv). Ukrainian Social-Democrats: Choices between the National and Class Developments. The Letters of Volodymyr Vynnychenko, Mykola Zalizniak, Volodymyr Stepankivsky, and Lev Yurkevych to Andrii Zhuk (September-October, 1912).

The author publishes the letters of the leaders of the Ukrainian Social-Democratic Labor Party (USDRP) to Andrii Zhuk, an outstanding party and public figure, the head of the Foreign Group of USDRP. These letters are preserved in the Canadian Archive in Ottawa in the depository of Andrii Zhuk. The documents give information on the discussion inside the party which resulted in a definitive split among the Ukrainian Social-Democrats into two groups: Orthodox Marxists and Young Ukrainians. The leaders of the party (Lev Yurkevych, Volodymyr Vynnychenko, Mykola Porsh, and Symon Petliura) remained orthodox Marxists. They put aside the question of national liberation, and raised first the problem of social freedom. At the same time Andrii Zhuk, Volodymyr Doroshenko, Volodymyr Stepankivsky, Volodymyr Kushnir, Mykola Zalizniak, following Viacheslav Lypynsky, considered that national liberation should be the first.

Key words: state independence of Ukraine, orthodox Marxists, Young Ukrainians, social-democratic exclusiveness, national solidarity.